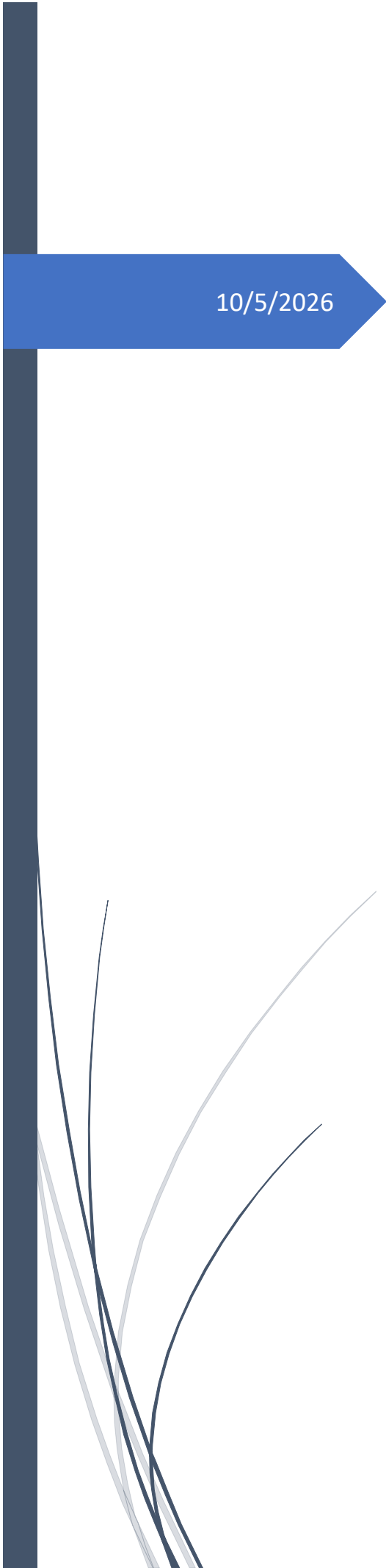

A dark blue vertical bar runs along the left edge of the page. A blue arrow-shaped banner points to the right from this bar, containing the date. In the bottom left corner, several thin, curved lines in shades of blue and grey sweep upwards and to the right.

10/5/2026

ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ 1935

Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΤΣΟΧΑΣ

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
Ιστορική Συγκυρία & Πολιτικό Υπόβαθρο	3
Ο Τύπος ως Πολιτικός Παράγοντας και Διαμορφωτής του Δημόσιου Χώρου	4
Μεθοδολογικό Πλαίσιο, Ερευνητικά Ερωτήματα και Διάρθρωση της Μελέτης	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η Β΄ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΔΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	6
1.1. Η Γέννηση του Πολιτεύματος: Από την Καταστροφή στη Θεσμική Τομή	6
1.2. Ο Στρατιωτικός Παράγοντας ως Ρυθμιστής της Δημοκρατικής Πορείας	7
1.3. Η Οικονομική Κρίση και η Κοινωνική Αποσταθεροποίηση	7
1.4. Ο Εθνικός Διχασμός στη Δεκαετία του '30: Η Μετάλλαξη της Πολιτικής Σύγκρουσης	8
1.5. Η Άνοδος του Λαϊκού Κόμματος και η Απονομιμοποίηση του Βενιζελισμού	8
1.6. Η Διεθνής Συγκυρία: Η Υποχώρηση της Δημοκρατίας στην Ευρώπη	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1935: ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ	9
2.1. Το Βενιζελικό Κίνημα της 1ης Μαρτίου: Αίτια και Παρασκήνιο	9
2.2. Η Εκδήλωση και η Ταχεία Καταστολή του Κινήματος	10
2.3. Οι Επιπτώσεις: Εκκαθαρίσεις και η Διολίσθηση προς την Παλινόρθωση	11
2.4. Το Πραξικόπημα της 10ης Οκτωβρίου: Η Βίαιη Επιβολή της Παλινόρθωσης	11
2.5. Η Ιδεολογική Νομιμοποίηση της Εκτροπής μέσω του Τύπου	12
2.6. Η Προετοιμασία του Δημοψηφίσματος: Ένα Κλίμα «Προδιαγεγραμμένου Θριάμβου»	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΟ 1935: ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ	13
3.1. Η «Καθημερινή» και ο Ιδεολογικός Ηγεμονισμός του Γεωργίου Βλάχου	13
3.2. Η Ρητορική της «Κάθαρσης» και η Στοχοποίηση του Βενιζελισμού	13
3.3. Η Κατασκευή του Μύθου του «Βασιλέως-Λυτρωτή»	14
3.4. Το «Ελεύθερον Βήμα» και η Κρίση του Δημοκρατικού Φιλελευθερισμού	14
3.5. Η Ρητορική της «Συνταγματικής Νομιμότητας» απέναντι στη Βία	15
3.6. Η Διάσπαση του Δημοκρατικού Μετώπου στον Τύπο	15
3.7. Ο «Ριζοσπάστης» και η Ταξική Αποδόμηση του Πολιτειακού Ζητήματος	16
3.8. Η Σύνδεση της Παλινόρθωσης με τον Διεθνή Φασισμό	17
3.9. Η Ρητορική της «Εξάρτησης» και ο Ρόλος της Μεγάλης Βρετανίας	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΛΟΓΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ 1935	18
4.1. Η Ρητορική της «Κρίσεως» και η Μεθοδευμένη Κατασκευή του Φόβου	18
4.2. Λέξεις-Κλειδιά και Σημαντικά Ρητορικά Σχήματα	18
4.3. Η Ηθικοποίηση της Πολιτικής Αντιπαράθεσης	19
4.4. Τεχνικές Πειθούς και η Σκηνοθεσία της Είδησης	19

4.5. Η Οπτική Προπαγάνδα: Η Εικόνα του Μονάρχη ως Σύμβολο.....	20
4.6. Η Τεχνική της «Αποσιώπησης» και της «Διαστρέβλωσης»	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ.....	21
5.1. Η Κοινωνιολογία της Ανάγνωσης: Το Καφενείο ως Πολιτικό Εργαστήριο.....	21
5.2. Η Δημιουργία της «Κλιμακωτής Σιωπής» και ο Κοινωνικός Συμμορφισμός.....	21
5.3. Η Διαμόρφωση της «Εθνικοφροσύνης» ως Κοινωνικής Ταυτότητας.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΟΥ 1935	22
6.1. Το Πρότυπο της Βρετανικής Μοναρχίας στον Φιλομοναρχικό Λόγο	22
6.2. Η Σκιά του Ολοκληρωτισμού: Το Παράδειγμα της Ιταλίας και της Γερμανίας	23
6.3. Η Βαλκανική Αστάθεια και ο Μύθος του Βασιλέως-Αρχιστρατήγου	23
6.4. Η «Ευρωπαϊκή Οικογένεια» και το Διεθνές Κύρος του Στέμματος.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ: ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΩΣ ΕΓΓΥΗΣΗ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ.....	24
7.1. Η Σύνδεση της Δημοκρατίας με την Οικονομική Κατάρρευση	24
7.2. Ο Μύθος των «Ξένων Κεφαλαίων» και η Βρετανική Εγγύηση	25
7.3. Η Υπόσχεση της «Κοινωνικής Ειρήνης» και η Προστασία της Ιδιοκτησίας	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΜΙΚΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ: ΕΜΒΛΗΜΑΤΙΚΑ ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΣΕΛΙΔΑ ΤΟΥ 1935.....	26
8.1. Η «Ανοικτή Επιστολή» του Γεωργίου Βλάχου: Το Μανιφέστο της Παλινόρθωσης	26
8.2. Η Αντίδραση του «Ελευθερίου Βήματος»: Ο Λόγος της Νοσταλγίας και της Καταγγελίας	26
8.3. Η Σκηνοθεσία του Ενθουσιασμού: Φωτορεπορτάζ και Κατασκευή Κλίματος.....	27
8.4. Η Σιωπή της Δημοκρατικής Εικόνας: Λογοκρισία και Απώλεια Συμβόλων	28
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Ο ΤΥΠΟΣ ΩΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ	28
Η Κανονικοποίηση του Αυταρχισμού.....	29
Η Ηγεμονία του Φιλομοναρχικού Λόγου.....	29
Από την Παλινόρθωση στη Δικτατορία: Μια Οργανική Σύνδεση.....	29
Η Ιστορική Ευθύνη του Τύπου	29

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τον ρόλο και τη στάση του ελληνικού Τύπου κατά τη διάρκεια της πολιτειακής κρίσης του 1935, η οποία οδήγησε στην κατάλυση της Β΄ Ελληνικής Δημοκρατίας και την παλινόρθωση της μοναρχίας. Σκοπός της έρευνας είναι η ανάδειξη του Τύπου όχι ως απλού παρατηρητή των γεγονότων, αλλά ως ενεργού πολιτικού δρώντα που συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στη νομιμοποίηση της θεσμικής εκτροπής.

Μέσα από την ανάλυση λόγου εμβληματικών εφημερίδων της εποχής, όπως η *Καθημερινή*, *Ακρόπολις*, *Πρωία* αλλά και το *Ελεύθερον Βήμα* διερευνώνται οι ρητορικές στρατηγικές που επιστρατεύτηκαν. Η εργασία επικεντρώνεται στη «ρητορική της κρίσης», τη χρήση του φόβου και την κατασκευή του αφηγήματος της «εθνικής σωτηρίας» από το φιλομοναρχικό στρατόπεδο. Παράλληλα, εξετάζονται η διεθνής συγκυρία της ανόδου του ολοκληρωτισμού στην Ευρώπη και η οικονομική διάσταση της προπαγάνδας, η οποία υποσχόταν σταθερότητα μέσω της επιστροφής του Στέμματος.

Τα συμπεράσματα της μελέτης καταδεικνύουν ότι ο Τύπος του 1935 λειτούργησε ως επιταχυντής της ιστορικής μετάβασης, προετοιμάζοντας το ψυχολογικό και ιδεολογικό έδαφος για το αυταρχικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Η έρευνα καταλήγει στο ότι η ηγεμονία του φιλομοναρχικού λόγου στον δημόσιο χώρο κατέστησε τη Δημοκρατία ανυπεράσπιστα, αποδεικνύοντας τη δύναμη των μέσων ενημέρωσης στην κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών σε περιόδους βαθιάς κοινωνικής κρίσης.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνικός Τύπος, Πολιτειακό Ζήτημα 1935, Παλινόρθωση, Εθνικός Διχασμός, Ανάλυση Λόγου, Β΄ Ελληνική Δημοκρατία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορική Συγκυρία & Πολιτικό Υπόβαθρο

Η δεκαετία του 1930 στην Ελλάδα συνιστά μια περίοδο εξαιρετικής ιστορικής πυκνότητας, η οποία χαρακτηρίζεται από τη δομική κρίση των κοινοβουλευτικών θεσμών και την τελική κατάλυση της Β΄ Ελληνικής Δημοκρατίας. Για να κατανοηθεί το μέγεθος της πολιτειακής μεταβολής του 1935, είναι απαραίτητο να αναλυθεί το έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύχθηκε ο δημόσιος λόγος της εποχής. Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου δεν ήταν μια χώρα σε ομαλότητα, ήταν μια κοινωνία που προσπαθούσε ακόμη να επουλώσει τις πληγές της Μικρασιατικής Καταστροφής, ενώ ταυτόχρονα βρισκόταν εγκλωβισμένη στις συμπληγάδες του Εθνικού Διχασμού.¹

Ο Εθνικός Διχασμός, ο οποίος είχε τις ρίζες του στη σύγκρουση μεταξύ του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Βασιλιά Κωνσταντίνου κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου

¹ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922: Η παράταση του διχασμού* (Αθήνα: Πατάκης, 2003), 45-52.

Πολέμου, δεν αποτέλεσε μια παροδική πολιτική διαφωνία. Αντιθέτως, μετεξελίχθηκε σε μια βαθιά κοινωνική και ιδεολογική σχισμή που διαπότησε κάθε πτυχή του δημόσιου βίου. Στη δεκαετία του 1930, ο Διχασμός αυτός αναζωπυρώθηκε με πρωτοφανή ένταση, καθώς η οικονομική κρίση του 1929 λειτούργησε ως καταλύτης για την απονομιμοποίηση των αστικών πολιτικών δυνάμεων. Η πτώχευση του 1932 και η συνακόλουθη κοινωνική εξαθλίωση δημιούργησαν ένα περιβάλλον στο οποίο οι παραδοσιακές κοινοβουλευτικές διαδικασίες φάνταζαν στα μάτια μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης ως ανεπαρκείς και διεφθαρμένες.²

Στο πλαίσιο αυτό, το πολιτειακό ζήτημα επανήλθε δυναμικά στο επίκεντρο της πολιτικής αντιπαράθεσης. Η Β' Ελληνική Δημοκρατία, η οποία είχε εγκαθιδρυθεί το 1924, δεν κατάφερε ποτέ να αποκτήσει την απαραίτητη θεσμική θωράκιση και την καθολική αποδοχή που θα της επέτρεπε να λειτουργήσει ως σταθεροποιητικός παράγοντας. Για την αντιβενιζελική παράταξη, η Δημοκρατία παρέμενε ένα «νόθο» καθεστώς, μια επιβολή της βενιζελικής «στρατοκρατίας» που στερείτο ιστορικής νομιμοποίησης. Από την άλλη πλευρά, οι βενιζελικοί έβλεπαν στη Δημοκρατία το μοναδικό ανάχωμα απέναντι στην επιστροφή ενός αναχρονιστικού και αυταρχικού παρελθόντος. Αυτή η αμοιβαία έλλειψη εμπιστοσύνης μετέτρεψε το πολίτευμα από πεδίο συναίνεσης σε πεδίο μάχης.

Το έτος 1935 σηματοδοτεί την κορύφωση αυτής της μακράς περιόδου αστάθειας. Η αποτυχία του βενιζελικού κινήματος της 1ης Μαρτίου λειτούργησε ως το μοιραίο πλήγμα για το δημοκρατικό πολίτευμα. Η καταστολή του κινήματος επέτρεψε στις φιλομοναρχικές δυνάμεις, οι οποίες είχαν πλέον τον πλήρη έλεγχο του στρατιωτικού μηχανισμού, να δρομολογήσουν τις διαδικασίες για την παλινόρθωση της μοναρχίας. Ωστόσο, η μετάβαση αυτή δεν ήταν μια απλή διοικητική πράξη. Χρειάζοταν μια ευρύτερη κοινωνική νομιμοποίηση, ή τουλάχιστον μια επίφαση νομιμοποίησης, η οποία θα κάμπτε τις αντιδράσεις του δημοκρατικού κόσμου και θα έπειθε τη διεθνή κοινότητα για την «αναγκαιότητα» της μεταβολής.³

Ο Τύπος ως Πολιτικός Παράγοντας και Διαμορφωτής του Δημόσιου Χώρου

Στο προαναφερθέν εκρηκτικό πολιτικό σκηνικό του 1935, ο ρόλος του Τύπου υπερβαίνει τα παραδοσιακά όρια της απλής καταγραφής της επικαιρότητας και αναδεικνύεται σε κεντρικό πυλώνα της πολιτικής σύγκρουσης. Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, ο ελληνικός Τύπος δεν λειτουργεί ως ένας ουδέτερος παρατηρητής που μεταφέρει πληροφορίες στο αναγνωστικό κοινό, αλλά ως ένας οργανικός πολιτικός παράγοντας, συχνά πιο ισχυρός και από τα ίδια τα πολιτικά κόμματα. Η εφημερίδα αποτελεί το κατεξοχήν εργαλείο ιδεολογικής πειθαρχίας και πολιτικής κινητοποίησης, λειτουργώντας ως ο συνδετικός κρίκος μεταξύ της πολιτικής ελίτ και μιας κοινωνίας που βρισκόταν σε διαρκή αναταραχή.

Η ιδιαιτερότητα του μεσοπολεμικού Τύπου έγκειται στον έντονα «στρατευμένο» χαρακτήρα του. Οι μεγάλες εφημερίδες της εποχής, όπως η *Καθημερινή*, το *Ελεύθερον Βήμα*, η *Πρωία* και η *Ακρόπολις*, δεν αποτελούσαν απλώς επιχειρηματικές μονάδες, αλλά ιδεολογικά αρχηγεία. Η δημοσιογραφία της περιόδου χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία του «άρθρου γνώμης» έναντι του ρεπορτάζ. Οι διευθυντές και οι αρθρογράφοι των εφημερίδων, προσωπικότητες με τεράστιο κύρος όπως ο Γεώργιος Βλάχος ή ο Δημήτριος Λαμπράκης, συνομιλούσαν απευθείας με τους πρωταγωνιστές της πολιτικής σκηνής, καθορίζοντας σε

² Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου* (Αθήνα: MIET, 2002), 115-128.

³ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΕ (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών), 342-348.

μεγάλο βαθμό την ατζέντα του δημόσιου διαλόγου και επηρεάζοντας ακόμη και τις αποφάσεις των στρατιωτικών επιτελείων.⁴

Επιπλέον, η σημασία του Τύπου ενισχύεται από το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του 1930 δεν υπάρχουν εναλλακτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ο δημόσιος χώρος συγκροτείται σχεδόν αποκλειστικά μέσα από τον έντυπο λόγο. Η εφημερίδα είναι το μέσο που εισβάλλει καθημερινά στην ιδιωτική σφαίρα, διαμορφώνοντας τις αντιλήψεις των πολιτών για το τι θεωρείται «νόμιμο», «εθνικό» ή «αναγκαίο». Στην περίπτωση του πολιτειακού ζητήματος του 1935, ο Τύπος ανέλαβε να επιτελέσει μια κρίσιμη λειτουργία: τη νοσηματοδότηση της κρίσης. Μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων, μια θεσμική εκτροπή (όπως το πραξικόπημα του Κονδύλη ή η παλινόρθωση της μοναρχίας) μετατράπηκε σε μια «πράξη εθνικής σωτηρίας» ή, αντίστοιχα, σε μια «καταστροφική οπισθοδρόμηση», ανάλογα με την πολιτική τοποθέτηση του εντύπου.⁵

Ο Τύπος, επομένως, δεν αντανακλά απλώς τον Εθνικό Διχασμό, αλλά τον παράγει και τον αναπαράγει. Μέσα από μια ρητορική που συχνά άγγιζε τα όρια του φανατισμού, οι εφημερίδες συνέβαλαν στην ηθικοποίηση της πολιτικής αντιπαράθεσης. Ο πολιτικός αντίπαλος δεν παρουσιαζόταν απλώς ως κάποιος με διαφορετικές απόψεις, αλλά ως εχθρός του έθνους ή του πολιτεύματος. Αυτή η λειτουργία του Τύπου ως μηχανισμού παραγωγής «εσωτερικών εχθρών» υπήρξε καθοριστική για τη νομιμοποίηση των αυταρχικών λύσεων που προκρίθηκαν το 1935. Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να αναλύσει ακριβώς αυτούς τους μηχανισμούς: πώς δηλαδή ο λόγος των εφημερίδων προετοίμασε, νομιμοποίησε και τελικά εδραίωσε την πολιτειακή μεταβολή, καθιστώντας τον Τύπο συνένοχο στην κατάλυση της δημοκρατικής νομιμότητας.⁶

Μεθοδολογικό Πλαίσιο, Ερευνητικά Ερωτήματα και Διάρθρωση της Μελέτης

Η παρούσα μελέτη υιοθετεί ως βασικό μεθοδολογικό εργαλείο την ποιοτική ανάλυση λόγου, επικεντρώνοντας την προσοχή της στον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα χρησιμοποιείται ως μέσο άσκησης ισχύος και κοινωνικού επηρεασμού. Η επιλογή αυτή βασίζεται στην παραδοχή ότι ο δημόσιος λόγος δεν αποτελεί μια ουδέτερη περιγραφή των γεγονότων, αλλά μια ενεργή διαδικασία συγκρότησης νοήματος. Στην περίπτωση του πολιτειακού ζητήματος του 1935, η ανάλυση του λόγου επιτρέπει την ανάδειξη των υπορρήτων μηνυμάτων, των συμβολισμών και των ρητορικών σχημάτων που επιστρατεύτηκαν από τον Τύπο για να κατασκευαστεί η «αναγκαιότητα» της παλινόρθωσης. Μέσω της εξέτασης των κύριων άρθρων, των τίτλων και της ειδησεογραφικής ιεράρχησης, επιχειρείται η χαρτογράφηση της ιδεολογικής σύγκρουσης στο εσωτερικό του μεσοπολεμικού δημόσιου χώρου.

Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας εστιάζει στον βαθμό στον οποίο ο ελληνικός Τύπος λειτούργησε ως επιταχυντής ή ως τροχοπέδη των πολιτειακών μεταβολών του 1935.

Ειδικότερα, εξετάζεται:

1. Ποιες ήταν οι κυρίαρχες ρητορικές στρατηγικές που χρησιμοποίησε ο φιλομοναρχικός Τύπος για να απονομιμοποιήσει τη Β' Ελληνική Δημοκρατία;
2. Με ποιον τρόπο ο δημοκρατικός Τύπος επιχείρησε να αμυνθεί απέναντι στην επερχόμενη παλινόρθωση και ποιες ήταν οι δομικές του αδυναμίες σε αυτή την αναμέτρηση;

⁴ Κώστας Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας: Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους* (Αθήνα: Πατάκης, 2013), 210-218.

⁵ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 145-152.

⁶ Mark Mazower, 158-164.

3. Πώς εργαλειοποιήθηκαν έννοιες όπως η «εθνική ενότητα», η «τάξη» και η «νομιμότητα» προκειμένου να επηρεαστεί η κοινή γνώμη πριν από το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου;
4. Ποιος ήταν ο ρόλος του Τύπου στη νομιμοποίηση του στρατιωτικού πραξικοπήματος της 10ης Οκτωβρίου και πώς αυτός ο λόγος συνέβαλε στη διολίσθηση προς τον αυταρχισμό;

Η δομή της εργασίας ακολουθεί μια κλιμακωτή πορεία, ξεκινώντας από το γενικό ιστορικό πλαίσιο και καταλήγοντας στην εξειδικευμένη ανάλυση των κειμένων. Το πρώτο κεφάλαιο αναλύει τις δομικές κρίσεις της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας, εστιάζοντας στην οικονομική ύφεση και τον Εθνικό Διχασμό ως το υπόβαθρο της κρίσης. Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει τα γεγονότα του 1935, από το κίνημα του Μαρτίου έως την επιστροφή του Γεωργίου Β', αναδεικνύοντας τις παρασκηνακές διαβουλεύσεις και τον ρόλο του στρατού. Στο τρίτο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια αναλυτική χαρτογράφηση του ελληνικού Τύπου της εποχής, προσδιορίζοντας την ιδεολογική ταυτότητα των σημαντικότερων εφημερίδων. Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελεί τον πυρήνα της εργασίας, καθώς εκεί διενεργείται η ανάλυση του δημόσιου λόγου, εστιάζοντας στη ρητορική της κρίσης και τις τεχνικές πειθούς. Το πέμπτο κεφάλαιο εξετάζει τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και την κοινωνική επίδραση του Τύπου ενώ το έκτο κεφάλαιο αναφέρεται στον ελληνικό τύπο και την διεθνή συγκυρία του 1935. Στο έβδομο κεφάλαιο δίνονται πληροφορίες για την προπαγάνδα του στέμματος και την προσπάθεια που έγινε να παρουσιαστεί ο βασιλιάς ως εγγυητής ευημερίας ενώ στο όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο επιχειρείται μια μικροιστορική ανάλυση σε εμβληματικά άρθρα και πρωτοσέλιδα εφημερίδων του 1935. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα, όπου συνοψίζονται τα ευρήματα και συνδέεται η περίοδος αυτή με την επερχόμενη δικτατορία της 4ης Αυγούστου.⁷

Η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να αποτελέσει μια συμβολή στη μελέτη της σχέσης μεταξύ μέσων ενημέρωσης και πολιτικής εξουσίας σε περιόδους κρίσης. Σε μια εποχή όπου η δημοκρατία βρισκόταν σε υποχώρηση σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο, η ελληνική περίπτωση του 1935 προσφέρει ένα εξαιρετικό παράδειγμα για το πώς ο λόγος μπορεί να προετοιμάσει το έδαφος για την κατάλυση των ελευθεριών. Η μελέτη του Τύπου, συνεπώς, δεν αποτελεί μόνο μια άσκηση ιστορικής μνήμης, αλλά και μια αναγκαία διαδικασία για την κατανόηση των μηχανισμών προπαγάνδας που συνεχίζουν να επηρεάζουν τη σύγχρονη πολιτική ζωή.⁸

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η Β' ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΔΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

1.1. Η Γέννηση του Πολιτεύματος: Από την Καταστροφή στη Θεσμική Τομή

Η ανακήρυξη της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας στις 25 Μαρτίου 1924 δεν υπήρξε το αποτέλεσμα μιας ειρηνικής πολιτικής εξέλιξης, αλλά το απότοκο μιας πρωτοφανούς εθνικής τραγωδίας. Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 λειτούργησε ως ο καταλύτης που διέλυσε τη νομιμοποιητική βάση της μοναρχίας στην Ελλάδα. Η ήττα στο μέτωπο, ο ξεριζωμός ενάμισι εκατομμυρίων προσφύγων και η επακόλουθη εκτέλεση των έξι θεωρήθηκαν από τη βενιζελική παράταξη και τη στρατιωτική ηγεσία της Επανάστασης του 1922 ως η οριστική απόδειξη της αποτυχίας του θεσμού της βασιλείας. Η Δημοκρατία,

⁷ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 160-165.

⁸ Κώστας Κωστής, 252-255.

συνεπώς, γεννήθηκε ως ένα «πολίτευμα κάθαρσης», επιφορτισμένο με το βάρος της εθνικής ανασυγκρότησης και της τιμωρίας των υπαιτίων της καταστροφής.⁹

Ωστόσο, αυτή η «τραυματική» καταγωγή του πολιτεύματος αποτέλεσε και την κύρια πηγή της μετέπειτα αστάθειάς του. Για το αντιβενιζελικό στρατόπεδο, η Δημοκρατία δεν ήταν παρά ένα «καθεστώς βίας» που επιβλήθηκε από τους νικητές του εμφυλίου σπαραγμού της περιόδου 1915-1922. Η απουσία της αντιβενιζελικής αντιπολίτευσης από τη Δ' Συντακτική Συνέλευση και ο τρόπος με τον οποίο διενεργήθηκε το δημοψήφισμα του 1924 δημιούργησαν μια μόνιμη αμφισβήτηση της νομιμότητας του νέου καθεστώτος. Από τις απαρχές της, η Β' Ελληνική Δημοκρατία βρέθηκε αντιμέτωπη με μια δομική αντίφαση: ενώ επεδίωκε να αποτελέσει ένα πολίτευμα εκσυγχρονισμού και εθνικής συμφιλίωσης, παρέμενε στη συνείδηση ενός μεγάλου μέρους του λαού ως το όργανο μιας συγκεκριμένης πολιτικής φατρίας.¹⁰

1.2. Ο Στρατιωτικός Παράγοντας ως Ρυθμιστής της Δημοκρατικής Πορείας

Ένα από τα πλέον προβληματικά χαρακτηριστικά της περιόδου 1924-1935 υπήρξε η διαρκής παρέμβαση του στρατού στην πολιτική ζωή. Στη μεσοπολεμική Ελλάδα, η διάκριση μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας ήταν εξαιρετικά δυσδιάκριτη. Ο στρατός, έχοντας αναλάβει ρόλο «προστάτη» της Δημοκρατίας, αυτονομήθηκε από τον έλεγχο της εκλεγμένης κυβέρνησης. Η δημιουργία «παρασυναγωγών» αξιωματικών και η δράση ομάδων όπως οι «Δημοκρατικοί Φρουροί» μετέτρεψαν το πολίτευμα σε μια «κηδεμονευόμενη δημοκρατία». Τα αλληπάλλληλα στρατιωτικά κινήματα και η δικτατορία του Θεόδωρου Πάγκαλου (1925-1926) κατέδειξαν την ευθραυστότητα των θεσμών. Κάθε φορά που η πολιτική ηγεσία αδυνατούσε να επιβάλει την τάξη ή κάθε φορά που η αντιβενιζελική παράταξη φαινόταν να κερδίζει έδαφος, ο στρατιωτικός παράγοντας παρέμβαίνει βίαια για να «διορθώσει» την πορεία του πολιτεύματος. Αυτή η ενδημική κινηματική πρακτική απαξίωσε το Κοινοβούλιο στα μάτια των πολιτών και ενίσχυσε την άποψη ότι η εξουσία δεν πηγάζει από την κάλπη, αλλά από τις λόγχες. Ο Τύπος της εποχής έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε αυτή την απαξίωση, είτε επευφημώντας τους «επαναστάτες» αξιωματικούς είτε καταγγέλλοντας τη «λογγκρατία», ανάλογα με τα συμφέροντα που εξυπηρετούσε.¹¹

1.3. Η Οικονομική Κρίση και η Κοινωνική Αποσταθεροποίηση

Αν ο στρατιωτικός παρεμβατισμός υπήρξε η πολιτική ασθένεια της Δημοκρατίας, η οικονομική κρίση του 1929 υπήρξε το τελειωτικό πλήγμα. Η Ελλάδα, μια χώρα με έντονη εξάρτηση από το διεθνές εμπόριο και τον εξωτερικό δανεισμό, βρέθηκε απροστάτευτη απέναντι στην παγκόσμια ύφεση. Η πτώση των τιμών των εξαγωγικών προϊόντων (καπνός, σταφίδα) και η μείωση των εμβασμάτων από το εξωτερικό οδήγησαν την κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου (1928-1932) σε αδιέξοδο.¹²

Η στάση πληρωμών του 1932 και η συνακόλουθη υποτίμηση της δραχμής προκάλεσαν ραγδαία πτώση του βιοτικού επιπέδου, ανεργία και κοινωνική αναταραχή. Η οικονομική δυσπραγία αποσάθρωσε τη βάση της βενιζελικής παράταξης, καθώς τα μεσοαστικά στρώματα και οι πρόσφυγες, που αποτελούσαν το στήριγμα της Δημοκρατίας, είδαν τις

⁹ Δαφνής, Γρηγόριος. *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*. 2 τόμοι. Αθήνα: Ίκαρος, 1955.

¹⁰ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936* (Berkeley: University of California Press, 1983), 28-42.

¹¹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1983), 65-72.

¹² Mark Mazower, 128-142.

οικονομίες τους να εξανεμίζονται. Η κρίση αυτή δεν ήταν μόνο οικονομική, αλλά και βαθιά ιδεολογική. Η Δημοκρατία, που είχε υποσχεθεί ευημερία και εκσυγχρονισμό, ταυτίστηκε πλέον με τη φτώχεια και τη διαφθορά. Σε αυτό το σημείο, ο αντιβενιζελικός λόγος βρήκε πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί, προβάλλοντας τη μοναρχία όχι ως μια πολιτική προτίμηση, αλλά ως μια «οικονομική εγγύηση» και μια επιστροφή στις «καλές ημέρες» της προπολεμικής σταθερότητας.¹³

1.4. Ο Εθνικός Διχασμός στη Δεκαετία του '30: Η Μετάλλαξη της Πολιτικής Σύγκρουσης

Κατά τη δεκαετία του 1930, ο Εθνικός Διχασμός έπαψε να είναι μια απλή διαμάχη για τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας και μετεξελίχθηκε σε μια συνολική κοινωνική σχισμή. Αν και οι ρίζες του εντοπίζονταν στη σύγκρουση του 1915, η νέα δεκαετία προσέδωσε στη διαμάχη αυτή ταξικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Η βενιζελική παράταξη, η οποία είχε ταυτιστεί με το εγχείρημα της Μεγάλης Ιδέας και τη δημιουργία της «Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών», βρέθηκε σε μια κατάσταση ιδεολογικής κόπωσης μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η Δημοκρατία, ως το θεσμικό της τέκνο, άρχισε να αντιμετωπίζεται από ένα τμήμα της κοινωνίας όχι ως ελπίδα εκσυγχρονισμού, αλλά ως ο φορέας των εθνικών αποτυχιών.¹⁴

Στον αντίποδα, ο αντιβενιζελισμός γνώρισε μια εντυπωσιακή αναγέννηση. Το Λαϊκό Κόμμα, υπό την ηγεσία του Παναγή Τσαλδάρη, κατάφερε να συσπειρώσει γύρω του όλα τα δυσανεκτά στρώματα: τους παλαιούς ελλαδίτες που ένιωθαν παραγκωνισμένοι από τη δυναμική των προσφύγων, τους συντηρητικούς γαιοκτήμονες και τη μεσοαστική τάξη που αναζητούσε ηρεμία μετά από μια δεκαετία αναταραχών. Το Λαϊκό Κόμμα υιοθέτησε μια στρατηγική «νομοταγούς αντιπολίτευσης», αποφεύγοντας αρχικά να θέσει ευθέως πολιτειακό ζήτημα, προκειμένου να μην τρομάξει τους μετριοπαθείς ψηφοφόρους, αλλά αφήνοντας παράλληλα να εννοηθεί ότι η επιστροφή στην «κανονικότητα» προϋπέθετε την αποκατάσταση των αδικιών εις βάρος της βασιλικής παράταξης.¹⁵

1.5. Η Άνοδος του Λαϊκού Κόμματος και η Απονομιμοποίηση του Βενιζελισμού

Η εκλογική νίκη της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως το 1933 αποτέλεσε το κρίσιμο σημείο καμπής. Η ήττα του Ελευθερίου Βενιζέλου δεν ήταν απλώς μια κυβερνητική αλλαγή, αλλά η απαρχή της πλήρους αποσύνθεσης του δημοκρατικού μετώπου. Η νέα κυβέρνηση Τσαλδάρη, πιεζόμενη από τη σκληρή φιλομοναρχική πτέρυγα και τους αξιωματικούς της «Στρατιωτικής Ενώσεως», άρχισε να προβαίνει σε σταδιακές αλλά συστηματικές εκκαθαρίσεις του κρατικού μηχανισμού από βενιζελικά στελέχη. Αυτή η «ρεβάνς» του αντιβενιζελισμού δημιούργησε ένα κλίμα τρόμου στους δημοκρατικούς αξιωματικούς, οι οποίοι φοβούνταν ότι

¹³ Κώστας Κωστής, 224-230.

¹⁴ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 85-92.

¹⁵ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων* (Αθήνα: Σαββάλας, 2006), 55-62.

η πλήρης επικράτηση των αντιπάλων τους θα σήμαινε τον οριστικό επαγγελματικό και πολιτικό τους αφανισμό.

Η ρητορική του Λαϊκού Κόμματος εστίασε στην καταγγελία της «βενιζελικής τυραννίας» και στην ανάγκη για μια «εθνική κάθαρση». Ο Τύπος που στήριζε την κυβέρνηση, με πρωτοστάτες την *Καθημερινή* και την *Εστία*, άρχισε να καλλιεργεί συστηματικά την εικόνα του Βενιζέλου ως ενός «εθνικού ολέθρου». Η απονομιμοποίηση του ηγέτη της Δημοκρατίας λειτούργησε ως προοίμιο για την απονομιμοποίηση του ίδιου του πολιτεύματος. Όταν ο Βενιζέλος, αντιλαμβανόμενος τον κίνδυνο της παλινόρθωσης, επιχείρησε να αντιδράσει μέσω εξωθεσμικών κινήσεων, έδωσε στους αντιπάλους του το τέλειο πρόσχημα για να τον παρουσιάσουν ως εχθρό της νομιμότητας και της τάξης.¹⁶

1.6. Η Διεθνής Συγκυρία: Η Υποχώρηση της Δημοκρατίας στην Ευρώπη

Η κρίση της ελληνικής δημοκρατίας δεν ήταν ένα απομονωμένο φαινόμενο, αλλά μέρος μιας ευρύτερης ευρωπαϊκής τάσης. Κατά τη δεκαετία του 1930, οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί κατέρρεαν σε ολόκληρη την ήπειρο. Η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία το 1933, η εδραίωση του Μουσολίνι στην Ιταλία και η επικράτηση αυταρχικών καθεστώτων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη δημιούργησαν ένα διεθνές κλίμα όπου η δημοκρατία φάνταζε ως ένα σύστημα παρωχημένο και αδύναμο. Οι υποστηρικτές της μοναρχίας στην Ελλάδα άντλησαν επιχειρήματα από αυτό το περιβάλλον, υποστηρίζοντας ότι η χώρα χρειαζόταν μια «ισχυρή αρχή» ανάλογη με αυτές των προηγμένων ευρωπαϊκών κρατών προκειμένου να επιβιώσει.¹⁷ Αυτή η διεθνής διάσταση του πολιτειακού προβλήματος είναι κρίσιμη, καθώς ο ελληνικός Τύπος μετέφερε τις εικόνες και τις ιδέες των ευρωπαϊκών δικτατοριών στο εσωτερικό της χώρας. Η «σταθερότητα» που υποτίθεται ότι προσέφεραν τα αυταρχικά καθεστάτα παρουσιάστηκε ως το ιδανικό πρότυπο, σε αντίθεση με το «χάος» του ελληνικού κοινοβουλευτισμού. Έτσι, το 1935, η συζήτηση για την επιστροφή του Βασιλιά δεν αφορούσε μόνο τη μορφή της κεφαλής του κράτους, αλλά ήταν μια ευρύτερη συζήτηση για την επιλογή μεταξύ μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας που ψυχορραγούσε και ενός αυταρχικού εκσυγχρονισμού που υποσχόταν εθνική ισχύ και κοινωνική ειρήνη.¹⁸

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1935: ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ

2.1. Το Βενιζελικό Κίνημα της 1ης Μαρτίου: Αίτια και Παρασκήνιο

Το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 δεν υπήρξε μια αιφνίδια στρατιωτική εξέγερση, αλλά η κορύφωση μιας παρατεταμένης πολιτικής κρίσης που σοβούσε από τις εκλογές του 1933. Η βενιζελική παράταξη, βλέποντας την κυβέρνηση του Παναγή Τσαλδάρη να προβαίνει σε συστηματικές εκκαθαρίσεις των δημοκρατικών αξιωματικών από το στράτευμα και να προετοιμάζει το έδαφος για την παλινόρθωση της μοναρχίας, αποφάσισε να παρέμβει

¹⁶ Δαφνής, Γρηγόριος, 112-120.

¹⁷ Mark Mazower, 165-172.

¹⁸ Κώστας Κωστής, 238-245.

δυναμικά. Ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, από την Κρήτη όπου διέμενε, έδωσε την έγκρισή του για το κίνημα, φοβούμενος ότι η επικράτηση των αντιβενιζελικών θα σήμαινε τη μόνιμη εγκαθίδρυση ενός αυταρχικού καθεστώτος υπό το στέμμα.¹⁹

Τα αίτια του κινήματος ήταν βαθιά ριζωμένα στην αμοιβαία καχυποψία. Οι βενιζελικοί θεωρούσαν ότι η «Δημοκρατία κινδυνεύει» από τις μεθοδεύσεις του Γεωργίου Κονδύλη και του Ιωάννη Μεταξά, οι οποίοι πίεζαν τον Τσαλδάρη για μια πιο επιθετική στάση απέναντι στους δημοκρατικούς θεσμούς. Από την άλλη πλευρά, η κυβερνητική παράταξη κατηγορούσε τον Βενιζέλο για «στασιαστική νοοτροπία» και αδυναμία αποδοχής της εκλογικής του ήττας. Η αναβολή της δίκης για την απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου, η γνωστή «απόπειρα της λεωφόρου Κηφισίας», επέτεινε το αίσθημα αδικίας και ανασφάλειας στο στρατόπεδο των βενιζελικών.

2.2. Η Εκδήλωση και η Ταχεία Καταστολή του Κινήματος

Το κίνημα εκδηλώθηκε το βράδυ της 1ης Μαρτίου με την εξέγερση μονάδων του Ναυτικού και τμημάτων του Στρατού στη Μακεδονία και τη Θράκη.²⁰ Οι κινηματίες κατάφεραν να καταλάβουν τον στόλο στον ναύσταθμο της Σαλαμίνας και να πλεύσουν προς την Κρήτη, ελπίζοντας σε μια γενικευμένη εξέγερση. Ωστόσο, ο αιφνιδιασμός απέτυχε. Η κυβέρνηση Τσαλδάρη αντέδρασε με απρόσμενη ταχύτητα, διορίζοντας τον Γεώργιο Κονδύλη επικεφαλής των κυβερνητικών δυνάμεων και κηρύσσοντας στρατιωτικό νόμο σε ολόκληρη τη χώρα.

ΣΤΟΙ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ ΑΡ. ΦΥΛ. 4633

ΤΡΑΠΕΖ. ΓΡΑΜΜΑΤ. ΔΙΕΥΤΗΡΙΟΥΣ 25931

ΤΡΑΠΕΖΑΙ. ΤΥΠΟΙ ΔΙΕΥΤΗΡΙΟΥΣ 20941

ΓΡΑΦΕΙΑ ΣΤΙΠΕΝΔΙΑΣ ΣΤΡΑΤΩΤΕΣ 57

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

ΑΘΗΝΑΙ, ΣΑΒΒΑΤΟΝ 2 ΜΑΡΤΙΟΥ 1935

ΔΙΕΥΤΗΡΙΟΝ: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΓΓ. ΒΛΑΧΟΣ

ΤΙΜΗ ΚΑΘΕΤΟΥ ΦΥΛΑΚΤΟΥ ΔΡΑΧΜΗ ΜΙΑ

ΣΥΝΔΕΙΟΜΑΙ ΣΥΣΤΗΡΙΣΤΟΥ ΔΡΑΧΜΑΙ 300

ΣΥΝΔΕΙΟΜΑΙ ΣΥΣΤΗΡΙΣΤΟΥ ΔΟΛΛΑΡΙΑ 12

ΑΠΕΛΕΙΛΑΙ-ΔΙΑΤΡΙΒΑΙ ΚΑΤΑ ΣΥΝΘΗΚΑΝ

ΑΤΙΜΟΝ ΒΕΝΙΖΕΛΟΠΛΑΣΤΗΡΙΚΟΝ ΚΙΝΗΜΑ ΕΚΔΗΛΩΘΕΝ ΧΘΕΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΤΟΛΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟΝ ΤΑΓΜΑ ΚΑΤΕΠΗΝΙΓΗ ΕΓΚΑΙΡΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΟΛΟΝΥΚΤΙΟΣ ΚΑΝΟΝΙΟΒΟΛΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΟΙΚΤΡΩΝ ΣΤΑΣΙΑΣΤΩΝ ΕΚΗΡΥΧΘΗ Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΚΑΘ' ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΧΩΡΑΝ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΑΠΟΛΥΤΩΣ ΚΥΡΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΝΙΚΗΣΕ

Τὴν Ἀντιπολιτευτικὴν λοιπὸν τὴν ἡμέραν, ὁ κοινοβουλευτικὸς τὴν ἡμέραν καὶ ἡ γαλήνη τοῦ τόπου, ἡ μετὰ τούτοις κινήσις, ἀπετέλει καθ' ὅσον ὑπὸ τὸ ὅποιον δὲν ἠμποροῦσε νὰ γένη. Χθὲς τὴν ἡμέραν οὐλοῦσιν τὸ πόντομα ἐπιδοπιστήθη, ἀπὸ τοῦς αἰωνίους ἀντάτοις καὶ τῇ Δικτατορίᾳ δὲν ἀποτελεῖ πλέον ζήτημα θεωρίας ἀλλὰ πράξιν ἀμύνει τὴν ὅποιαν ἐπιβάλλει τῶν στασιαστικῶν ἡ θρασυτοῦ. Πρέπει ὅμως οἱ ἐπαναστάται νὰ πληρώσουν τὴν ἀτιμὴν ἐπὶ τῶν κατὰ τῶν θεσμῶν καὶ τοῦ πολιτεύματος μὴ ὅσον ἐκτρέφει διὰ τὴν ἐλεγκτικὴν τῆς ἀποτίρας τῶν αἰσθητικῶν. Πάντως ἐν εἰναι βέβαιον ὅτι τὸ Κράτος καὶ ὁ Νόμος ἐξήλθον ἤδη ἀπὸ τὴν νέαν αὐτὴν περιπέτειαν τῶν, τῶν ὅποις ἐμπνεύσεται καὶ δημοῦργοι ὑπερῶν οἱ αἰώνιοι ταροῦται, ἰσχυροῦτεροι, ἀπορροῶνται πλέον ἀπὸ πάσης τυχοδιωκτικῆς ἀποτίρας. Δὲν ἐν ἤδη ἡ σέσις ἀπατάλλῃ μόνον αἱ παρεμβάδες τῆς, πάντοτε βρώσας ἐν τῷ κοινῷ, πάντοτε συνωμοτούσας, πάντοτε ὑποκαταστάσας ἐις θεμελίαν τῆς τάξεως καὶ τοῦ Κράτους. Αἱ παραφυάδες λοιπὸν αὐταὶ θὰ ἀποκοποῦν διὰ μέαν πρώτων καὶ τελευταίων φορῶν.

Ἐάν σήμερον τὸ Κράτος ἐβλήθη ἀπὸ τοῦς συνωμοτάς, θὰ ὑπάρξῃ, πάλιν νὰ ὑπάρξῃ, τῆς ὅπως ὅπου αἱ συνωμοταὶ αὐταὶ νὰ κεραιτοῦν εἰς τὸ μέλλον ἀδύνατον. Ἡ συνωμοτικὴ δὲν ἐγείρεται σήμερον ὡς ἐκδηλώσις ἀλλ' ὡς ΠΡΟΝΟΙΑ. Πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν φιλησῶν καὶ φιλονόμων πολιτῶν, τοῦ Κράτους, τοῦ Κράτους. Ἡ Ἀστυνοχὴ ἠμπορεῖ νὰ τῆς Νέμεσις ἔκείνοι τὴν ἡμέραν. Ἐκεῖνοι τὴν προεκάλεισαν. Ἐκεῖνοι τὴν κεφαλὴν τῶν ἡ ἐπιτέση.

Πολλοὶ τὸ Κράτος καὶ ὁ Νόμος ἐδράμουν. Εἰς ἕκαστον βελόνην ἰσχυροῦν οἱ νύκτες καὶ οἱ ἀντιπάλαι. Οὐκ εἰς τὴν αἰτίαν

ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ Κ. Π. ΤΣΑΛΔΑΡΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΠΟΚ. ΤΕΣΤΑΘΗ ΠΑΝΡΕΣ

Ἡμεῖς
τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν
Ὅλοις παρεβόρουν
ἐπὶ τῇ ἀποκαταστάσει
τῆς νομίμου Κυβερνήσεως
τῆς ἡμετέρας, εἰς τὴν
ἀλλοχίαν Μακροχρόνιαν
καὶ τὴν Ἐσχολὴν Ἐκτε-
πίδων. Ἡ Κυβέρνησις
τῆς ἡμετέρας διὰ τῶν ἐ-
νόμων δυνάμεων τῆς,
μετὰ πίστει καὶ ἀπο-
στήσεως ἀγωνισθῆναι
καταστάσει τῶν ἀντιπάλων

Η υπεροχή των κυβερνητικών δυνάμεων σε μέσα και οργάνωση, σε συνδυασμό με τη διστακτικότητα ορισμένων ηγετών των κινηματιών, οδήγησε στην κατάρρευση του κινήματος μέσα σε δέκα μόλις ημέρες. Ο στόλος παραδόθηκε, οι εστίες αντίστασης στη Βόρεια Ελλάδα εκμηδενίστηκαν και ο Ελευθέριος Βενιζέλος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Κρήτη για την Ιταλία και αργότερα για το Παρίσι. Η αποτυχία αυτή δεν ήταν απλώς μια στρατιωτική ήττα, ήταν η οριστική πολιτική εξουδετέρωση του Βενιζελισμού και η

¹⁹ Γεώργιος Μαυρογορδάτος, 154-156.

²⁰ «Κύριον άρθρον», *Η Πρωία*, 2/3/1935, σ.1

απονομιμοποίηση της δημοκρατικής παράταξης στη συνείδηση ενός μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης.²¹

2.3. Οι Επιπτώσεις: Εκκαθαρίσεις και η Διολίσθηση προς την Παλινόρθωση

Οι συνέπειες της 1ης Μαρτίου υπήρξαν καταλυτικές για το μέλλον του πολιτεύματος. Οι νικητές προχώρησαν σε μια πρωτοφανή σε έκταση επιχείρηση εκδίκευσης και εκκαθάρισης.²² Εκατοντάδες δημοκρατικοί αξιωματικοί αποτάχθηκαν, δικάστηκαν από έκτακτα στρατοδικεία και πολλοί καταδικάστηκαν σε θάνατο (εκ των οποίων εκτελέστηκαν οι Παπούλας, Κοιμήσης και Βολάνης). Η Δημοκρατία έχασε το φυσικό της στήριγμα μέσα στο στράτευμα, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο στους φιλομοναρχικούς αξιωματικούς.²³ Ο Τύπος της εποχής λειτούργησε ως ο κύριος μοχλός αυτής της «κάθαρσης». Η *Καθημερινή* χαρακτήρισε το κίνημα ως «εθνικόν έγκλημα» και απαίτησε την πλήρη εξόντωση του Βενιζελισμού, ενώ ο Ιωάννης Μεταξάς, μέσω των δηλώσεών του στον Τύπο, πρόβαλλε την ανάγκη για μια ριζική πολιτειακή αλλαγή. Η αποτυχία του κινήματος έδωσε το πρόσχημα στην κυβέρνηση να καταργήσει τη Γερουσία και να προχωρήσει στην προκήρυξη εκλογών για Συντακτική Συνέλευση, οι οποίες διεξήχθησαν τον Ιούνιο του 1935 υπό καθεστώς τρομοκρατίας και αποχής της αντιπολίτευσης. Το κίνημα του Μαρτίου, αντί να σώσει τη Δημοκρατία, άνοιξε διάπλατα την πόρτα για την επιστροφή του Γεωργίου Β΄.²⁴

2.4. Το Πραξικόπημα της 10ης Οκτωβρίου: Η Βίαιη Επιβολή της Παλινόρθωσης

Η περίοδος που ακολούθησε τις εκλογές του Ιουνίου 1935 χαρακτηρίστηκε από μια πρωτοφανή θεσμική παράλυση. Παρότι η κυβέρνηση του Παναγή Τσαλδάρη διέθετε τη συντριπτική πλειοψηφία στη Βουλή, βρισκόταν υπό την ασφυκτική πίεση των «σκληρών» φιλομοναρχικών στοιχείων του στρατεύματος και του πολιτικού κόσμου. Ο Τσαλδάρης, ακολουθώντας μια τακτική νομιμοφροσύνης, επιδίωκε τη διενέργεια ενός έντιμου δημοψηφίσματος για το πολιτειακό, γεγονός που προκαλούσε τη δυσφορία του Γεωργίου Κονδύλη και των αξιωματικών που απαιτούσαν την άμεση και άνευ όρων επιστροφή του Βασιλιά.²⁵

Η ρήξη κορυφώθηκε το πρωί της 10ης Οκτωβρίου 1935.²⁶ Οι αρχηγοί των τριών όπλων (ο υποστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος (Στρατός Ξηράς), ο υποναύαρχος Δημήτριος Οικονόμου (Ναυτικό) και ο υποπτέραρχος Παναγιώτης Ρέππας (Αεροπορία) συνάντησαν τον Τσαλδάρη ενώ μετέβαινε στο Υπουργικό Συμβούλιο και τον ανάγκασαν, υπό την απειλή βίας, να παραιτηθεί. Η κίνηση αυτή δεν ήταν απλώς μια κυβερνητική αλλαγή, αλλά ένα καθαρό στρατιωτικό πραξικόπημα που κατέλυσε τη συνταγματική τάξη. Ο Γεώργιος Κονδύλης ανέλαβε αμέσως την πρωθυπουργία και, σε μια κίνηση απόλυτης αυθαιρεσίας, η

²¹Mark Mazower, 142-145.

²² «Κύριον άρθρον», *ΕΘΝΟΣ*, 15/4/1935, σ.8

²³ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 356-359.

²⁴ Κώστας Κωστής, 226-231.

²⁵ Δαφνής, Γρηγόριος, 138-145.

²⁶ «Κύριον άρθρον», *Η Πρωία*, 11/10/1935, σ.1

Βουλή, υπό την πίεση των λογχών, ψήφισε την κατάργηση της Αβασίλευτης Δημοκρατίας και την επαναφορά του Συντάγματος του 1911, ορίζοντας τον Κονδύλη ως Αντιβασιλέα.²⁷

2.5. Η Ιδεολογική Νομιμοποίηση της Εκτροπής μέσω του Τύπου

Το πραξικόπημα της 10ης Οκτωβρίου βρήκε τον απόλυτο σύμμαχό του στις στήλες του φιλομοναρχικού Τύπου. Η εφημερίδα *Καθημερινή*, σε ένα από τα πιο εμβληματικά της άρθρα, χαιρέτισε την εκτροπή ως «εθνική αναγέννηση», υποστηρίζοντας ότι ο στρατός έπραξε το καθήκον του απέναντι στην «πολιτική ανικανότητα» της κυβέρνησης Τσαλδάρη. Ο Γεώργιος Βλάχος χρησιμοποίησε τη γραφίδα του για να πείσει την κοινή γνώμη ότι η Δημοκρατία είχε ήδη πεθάνει από τις δικές της ασθένειες και ότι το πραξικόπημα ήταν απλώς η «πιστοποίηση του θανάτου της».²⁸

Η ρητορική του Τύπου επικεντρώθηκε στην έννοια της «ταχύτητας» και της «αποφασιστικότητας». Προβλήθηκε το επιχείρημα ότι η παράταση της πολιτειακής εκκρεμότητας θα οδηγούσε σε νέο εμφύλιο, και συνεπώς η βίαιη επιβολή της Μοναρχίας ήταν μια «φιλανθρωπική πράξη» για την προστασία του λαού. Η *Ακρόπολις* προχώρησε ακόμη περισσότερο, παρουσιάζοντας τον Κονδύλη ως τον «Κεμάλ της Ελλάδος», έναν ηγέτη δηλαδή που υπερβαίνει τους νόμους για να σώσει το έθνος. Αυτή η συστηματική αγιοποίηση της αυθαιρεσίας από τις εφημερίδες στέρησε από τους δημοκρατικούς πολίτες κάθε δυνατότητα ηθικής αντίστασης, καθώς η νομιμότητα είχε πλέον ταυτιστεί με την ισχύ.²⁹

2.6. Η Προετοιμασία του Δημοψηφίσματος: Ένα Κλίμα «Προδιαγεγραμμένου Θριάμβου»

Μετά το πραξικόπημα, ο δρόμος προς το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου στρώθηκε με μεθοδεύσεις που καθιστούσαν το αποτέλεσμα βέβαιο. Ο Κονδύλης, έχοντας τον πλήρη έλεγχο του κράτους, επέβαλε έναν ασφυκτικό μηχανισμό προπαγάνδας. Ο δημοκρατικός Τύπος, όπως το *Ελεύθερον Βήμα*, τέθηκε υπό αυστηρή λογοκρισία, ενώ πολλές επαρχιακές εφημερίδες που αντιτίθεντο στην παλινόρθωση έκλεισαν βίαια. Η κυβέρνηση δεν επιδίωκε απλώς τη νίκη, αλλά τον πλήρη εξευτελισμό της δημοκρατικής ιδέας.

Ο Τύπος της εποχής κατέγραψε μια εικόνα «μονοφωνίας». Οι δρόμοι γέμισαν με αφίσες του Βασιλιά και οι εφημερίδες δημοσίευαν καθημερινά λίστες «μετανοούντων» δημοκρατικών που πλέον τάσσονταν υπέρ του Στέμματος. Η ψυχολογική πίεση ήταν τέτοια, που ακόμη και μετριοπαθείς πολίτες άρχισαν να πιστεύουν ότι η επιστροφή του Γεωργίου Β΄ ήταν η μόνη λύση για να σταματήσει ο διωγμός. Η κατασκευή αυτού του κλίματος «προδιαγεγραμμένου θριάμβου» υπήρξε η μεγαλύτερη επιτυχία του φιλομοναρχικού Τύπου, καθώς μετέτρεψε μια αμφισβητούμενη πολιτική πράξη σε ιστορική νομοτέλεια.³⁰

²⁷ Νίκος Αλιβιζάτος, 78-85.

²⁸ «Κύριον άρθρον», «Διακυμάνσεις», *Η Καθημερινή*, 11 Οκτωβρίου 1935, αρ. φύλλου 5714, σ. 1

²⁹ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 160-164.

³⁰ Mark Mazower, 150-155.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΟ 1935: ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ

3.1. Η «Καθημερινή» και ο Ιδεολογικός Ηγεμονισμός του Γεωργίου Βλάχου

Η *Καθημερινή* κατά το 1935 δεν ήταν απλώς η κορυφαία σε κυκλοφορία εφημερίδα της συντηρητικής παράταξης, αλλά ο κύριος διαμορφωτής της αντιβενιζελικής ιδεολογίας. Υπό την απόλυτη καθοδήγηση του Γεωργίου Βλάχου, η εφημερίδα ανέπτυξε έναν λόγο ο οποίος υπερέβαινε τα στενά κομματικά όρια του Λαϊκού Κόμματος, υιοθετώντας μια στάση «υπερκομματικού» εθνικού καθοδηγητή. Ο Βλάχος, μέσω των κύριων άρθρων του, κατάφερε να επιβάλει μια συγκεκριμένη αισθητική και ηθική απαξίωση της Δημοκρατίας, παρουσιάζοντάς την ως ένα πολίτευμα ξένο προς την ελληνική ιδιοσυγκρασία και την ιστορική παράδοση.³¹

Η στρατηγική της *Καθημερινής* βασίστηκε στην έννοια της «ποιοτικής ανωτερότητας» της Μοναρχίας. Η ρητορική της δεν ήταν απλώς πολιτική, αλλά βαθιά πολιτισμική. Ο Βλάχος ταύτιζε τον βενιζελισμό με τον «όχλο», την «αναρχία» και τον «αστικό εκχυδαϊσμό», ενώ πρόβαλλε τον Βασιλιά ως το σύμβολο της «ευγένειας», της «τάξης» και της «ευρωπαϊκής αξιοπρέπειας». Με τον τρόπο αυτό, η επιστροφή του Γεωργίου Β΄ δεν παρουσιαζόταν μόνο ως πολιτική ανάγκη, αλλά ως μια πράξη «αισθητικής αποκατάστασης» της χώρας. Η δύναμη της πέννας του Βλάχου ήταν τέτοια που κατάφερε να μετατρέψει τον φιλομοναρχισμό από μια παλαιοκομματική εμμονή σε ένα μοντέρνο, αυταρχικό ρεύμα εθνικής ανασυγκρότησης.³²

3.2. Η Ρητορική της «Κάθαρσης» και η Στοχοποίηση του Βενιζελισμού

Μετά το αποτυχημένο κίνημα του Μαρτίου, η *Καθημερινή* ηγήθηκε μιας εκστρατείας μίσους που στόχευε στην πλήρη ηθική εξόντωση του Ελευθερίου Βενιζέλου³³. Ο λόγος της εφημερίδας έγινε ακραία επιθετικός, χρησιμοποιώντας όρους όπως «εθνικός προδότης», «ολέθριος δαίμων» και «στασιαστής». Η ρητορική αυτή δεν αποσκοπούσε μόνο στην τιμωρία των κινηματιών, αλλά στην οριστική απονομιμοποίηση της δημοκρατικής παράταξης στο σύνολό της. Ο Βλάχος υποστήριζε ότι η Ελλάδα δεν θα έβρισκε ποτέ την ησυχία της αν δεν ξεριζωνόταν ο «βενιζελικός καρκίνος» από το σώμα του έθνους. Αυτή η «ρητορική της κάθαρσης» λειτούργησε ως το ηθικό υπόβαθρο για τις μαζικές αποτάξεις αξιωματικών και τις εκτελέσεις που ακολούθησαν. Η *Καθημερινή* πίεζε καθημερινά την κυβέρνηση Τσαλδάρη για περισσότερη «αυστηρότητα», κατηγορώντας την συχνά για «υποτονικότητα» και «μαλθακότητα» απέναντι στους εχθρούς της πατρίδας. Με

³¹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 72-78.

³² Γιώργος Μαυρογορδάτος, 172-175.

³³ " Άτιμον βενιζελοπλαστηρικών κίνημα εκδηλωθέν χθές εις στόλον ...", *Η Καθημερινή*, 2 Μαρτίου 1935, σ.1

αυτόν τον τρόπο, η εφημερίδα λειτούργησε ως ο επιταχυντής της ριζοσπαστικοποίησης της δεξιάς παράταξης, οδηγώντας την τελικά στην αποδοχή του πραξικοπήματος της 10ης Οκτωβρίου ως τη μόνη λύση για την ολοκλήρωση της «εθνικής απολύμανσης».³⁴

3.3. Η Κατασκευή του Μύθου του «Βασιλέως-Λυτρωτή»

Μια άλλη κεντρική στρατηγική της *Καθημερινής* υπήρξε η συστηματική αγιοποίηση του Γεωργίου Β'. Πολύ πριν το δημοψήφισμα, η εφημερίδα άρχισε να δημοσιεύει άρθρα που παρουσίαζαν τον εξόριστο μονάρχη ως μια προσωπικότητα με εξαιρετικές αρετές, διεθνές κύρος και βαθιά αγάπη για τον λαό. Ο Βασιλιάς παρουσιαζόταν ως ο «διαιτητής» που θα βρισκόταν υπεράνω των κομμάτων και θα σταματούσε τον Διχασμό.³⁵ Η αντίφαση, το να προβάλλεται ο ηγέτης της μίας παράταξης ως εγγυητής της ενότητας όλων, ξεπεράστηκε μέσω μιας μεταφυσικής ρητορικής που απέδιδε στο Στέμμα μαγικές ιδιότητες σταθεροποίησης.³⁶

Η *Καθημερινή* χρησιμοποίησε εκτενώς ανταποκρίσεις από το Λονδίνο, όπου διέμενε ο Γεώργιος, για να φιλοτεγήσει την εικόνα ενός «σύγχρονου Άγγλου αριστοκράτη» που θα έφερνε στην Ελλάδα τον πολιτισμό της Δύσης. Αυτός ο «εξευρωπαϊσμένος μοναρχισμός» ήταν ιδιαίτερα ελκυστικός στα συντηρητικά αστικά στρώματα που ένιωθαν απειλή από την κοινωνική αναταραχή. Έτσι, ο Τύπος κατάφερε να μετατρέψει την παλινόρθωση από μια οπισθοδρομική κίνηση σε μια υπόσχεση «ευρωπαϊκού εκσυγχρονισμού» υπό τη στιβαρή καθοδήγηση ενός φωτισμένου ηγεμόνα. Η επιτυχία αυτής της προπαγάνδας ήταν τέτοια, που ακόμη και μετά τη νοθεία του δημοψηφίσματος, η εικόνα του Βασιλιά-Λυτρωτή παρέμεινε κυρίαρχη στον δημόσιο λόγο.³⁷

3.4. Το «Ελεύθερον Βήμα» και η Κρίση του Δημοκρατικού Φιλελευθερισμού

Αν η *Καθημερινή* αποτέλεσε το στρατηγείο της παλινόρθωσης, το *Ελεύθερον Βήμα* του Δημητρίου Λαμπράκη υπήρξε ο τελευταίος μεγάλος θεσμικός υπερασπιστής της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας. Η εφημερίδα, που από την ίδρυσή της το 1922 ταυτίστηκε με τον βενιζελικό εκσυγχρονισμό, βρέθηκε το 1935 σε μια πρωτοφανή θέση άμυνας. Ο λόγος του *Βήματος* χαρακτηριζόταν από την προσπάθεια σύνδεσης της Δημοκρατίας με τις αξίες της Δύσης, της προόδου και της λαϊκής κυριαρχίας. Ωστόσο, η αποτυχία του κινήματος του Μαρτίου στέρησε από την εφημερίδα το ηθικό πλεονέκτημα, καθώς αναγκάστηκε να απολογείται για μια εξωθεσμική ενέργεια της ίδιας της παράταξής της.³⁸

Η ρητορική στρατηγική του Λαμπράκη βασίστηκε στην προειδοποίηση για τις συνέπειες της παλινόρθωσης. Το *Ελεύθερον Βήμα* υποστήριζε ότι η επιστροφή της μοναρχίας δεν θα έφερνε τη γαλήνη, αλλά θα αναζωπύρωνε τα πάθη του παρελθόντος, οδηγώντας τη χώρα σε έναν νέο κύκλο αίματος και διχασμού. Σε αντίθεση με τον συναισθηματικό και συχνά βίαιο λόγο του Βλάχου, ο Λαμπράκης επιχείρησε να χρησιμοποιήσει έναν πιο ορθολογικό λόγο, επικαλούμενος τη συνταγματική τάξη και τους κινδύνους διεθνούς απομόνωσης της Ελλάδας. Παρά ταύτα, η ταύτιση της εφημερίδας με τον ηττημένο Βενιζέλο την κατέστησε

³⁴ Κώστας Κωστής, 232-235.

³⁵ «Κύριον άρθρων, *Η Καθημερινή*, 11/10/1935, σελ.1

³⁶ Δαφνής, Γρηγόριος, 142-148.

³⁷ Mark Mazower, 158-162.

³⁸ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 178-182.

ευάλωτη στις κατηγορίες περί «στασιασμού», μειώνοντας την απήχηση του λόγου της στα μετριοπαθή στρώματα που αναζητούσαν απεγνωσμένα σταθερότητα.

3.5. Η Ρητορική της «Συνταγματικής Νομιμότητας» απέναντι στη Βία

Κατά τους κρίσιμους μήνες που προηγήθηκαν του δημοψηφίσματος, το *Ελεύθερον Βήμα* επικεντρώθηκε στην ανάδειξη της αντισυνταγματικότητας των μεθοδεύσεων του Κονδύλη. Ο δημόσιος λόγος της εφημερίδας μετετράπη σε ένα «νομικό παρατηρητήριο», καταγγέλλοντας καθημερινά την κατάργηση των ατομικών ελευθεριών και τη νόθευση των δημοκρατικών διαδικασιών. Η εφημερίδα υποστήριζε ότι «η Δημοκρατία δεν καταλύεται διά διαταγμάτων», τονίζοντας ότι οποιαδήποτε πολιτειακή μεταβολή χωρίς την ελεύθερη βούληση του λαού θα στερείτο νομιμοποίησης.³⁹

Αυτή η εμμονή στη νομιμότητα, αν και ακαδημαϊκά άρτια, αποδείχθηκε πολιτικά αδύναμη απέναντι στην «πολιτική των τετελεσμένων» που επέβαλε η φιλομοναρχική παράταξη. Ο Τύπος του αντιβενιζελισμού απαντούσε ειρωνικά στις νομικές αναλύσεις του *Βήματος*, υποστηρίζοντας ότι η «θέληση του έθνους» (όπως εκείνοι την όριζαν) βρισκόταν πάνω από τους τύπους των νόμων. Το *Ελεύθερον Βήμα* βρέθηκε έτσι εγκλωβισμένο: από τη μία πλευρά προσπαθούσε να παραμείνει νομοταγές για να αποφύγει το κλείσιμο από τη λογοκρισία, και από την άλλη έβλεπε τη βάση της Δημοκρατίας να καταρρέει υπό την πίεση των στρατιωτικών. Η αμυντική αυτή στάση αντανakλούσε τη γενικότερη παράλυση της βενιζελικής παράταξης μετά την εξορία του ηγέτη της.⁴⁰

3.6. Η Διάσπαση του Δημοκρατικού Μετώπου στον Τύπο

Ένα από τα κύρια προβλήματα του δημοκρατικού λόγου το 1935 υπήρξε η έλλειψη ομοφωνίας. Ενώ το *Ελεύθερον Βήμα* τηρούσε μια στάση αρχών, άλλες δημοκρατικές εφημερίδες, πιεζόμενες από την οικονομική ασφυξία και τον φόβο των διώξεων, άρχισαν να τηρούν μια πιο συμβιβαστική στάση ή ακόμη και να «μετακινούνται» προς τη λύση της παλινόρθωσης ως «αναγκαίου κακού». Αυτή η πολυφωνία, που σε άλλες περιόδους θα ήταν δείγμα δημοκρατίας, το 1935 λειτούργησε ως παράγοντας αποσύνθεσης.⁴¹

Η *Καθημερινή* εκμεταλλεύτηκε πλήρως αυτή τη διάσπαση, αναδημοσιεύοντας άρθρα δημοκρατικών δημοσιογράφων που εξέφραζαν αμφιβολίες για τη βιωσιμότητα της Αβασίλευτης Δημοκρατίας. Ο λόγος του δημοκρατικού Τύπου στερήθηκε ενός κεντρικού οράματος ικανού να αντιπαρατεθεί στον «μύθο του Βασιλιά». Χωρίς τον Βενιζέλο παρόντα να δίνει τον τόνο, το *Ελεύθερον Βήμα* περιορίστηκε σε μια έντιμη αλλά ηττοπαθή καταγραφή της επερχόμενης καταστροφής. Έτσι, ο δημόσιος λόγος για τη Δημοκρατία το 1935 δεν ήταν λόγος ελπίδας, αλλά λόγος νοσταλγίας και καταγγελίας, γεγονός που διευκόλυνε την επικράτηση της φιλομοναρχικής προπαγάνδας στον δημόσιο χώρο.⁴²

³⁹ «Κύριον άρθρον», *Ελεύθερον Βήμα*, 15 Οκτωβρίου 1935, σ. 1 (Πρόσβαση μέσω Αρχείου ΕΛΙΑ-MIET).

⁴⁰ Κώστας Κωστής, 236-240.

⁴¹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 85-90.

⁴² Δαφνής, Γρηγόριος, 155-162.

3.7. Ο «Ριζοσπάστης» και η Ταξική Αποδόμηση του Πολιτειακού Ζητήματος

Ενώ ο δημόσιος διάλογος κυριαρχείτο από την αντιπαράθεση μεταξύ των δύο αστικών πόλων, ο *Ριζοσπάστης*, ως επίσημο όργανο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (ΚΚΕ), εισήγαγε μια ριζικά διαφορετική ερμηνευτική γραμμή. Για τη ρητορική του *Ριζοσπάστη*, η σύγκρουση μεταξύ Δημοκρατίας και Μοναρχίας το 1935 δεν αφορούσε την ουσία της ελευθερίας του λαού, αλλά αποτελούσε μια «ενδοαστική διαμάχη» για τη νομή της εξουσίας. Ο λόγος της εφημερίδας στόχευε στην αποκάλυψη αυτού που ονόμαζε «απάτη του κοινοβουλευτισμού», υποστηρίζοντας ότι τόσο η αβασίλευτη όσο και η βασιλεύουσα μορφή του κράτους εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα της κεφαλαιοκρατίας και του ξένου ιμπεριαλισμού.⁴³

Η στρατηγική του *Ριζοσπάστη* βασίστηκε στην αποδόμηση των συμβόλων και των δύο παρατάξεων. Ο Βενιζέλος παρουσιαζόταν ως ένας «τυχοδιώκτης της πλουτοκρατίας» που οδηγούσε τον λαό σε σφαγή για τα συμφέροντα των δανειστών, ενώ ο Γεώργιος Β΄ και ο Κονδύλης περιγράφονταν ως τα όργανα της «μαύρης αντίδρασης» και του επερχόμενου φασισμού. Αυτή η «ισημερία» στην κριτική επέτρεψε στον *Ριζοσπάστη* να διατηρήσει μια αυτόνομη φωνή, η οποία όμως, λόγω της σκληρής καταστολής και του Ιδιωνόμου, αντιμετώπιζε τεράστιες δυσκολίες στη διακίνησή της. Παρά ταύτα, ο λόγος του *Ριζοσπάστη*

⁴³ «Κύριον άρθρον, *Ο Ριζοσπάστης*, 2/7/1935, σελ.1

είναι κρίσιμος για την έρευνα, καθώς αναδεικνύει τις κοινωνικές εντάσεις που οι αστικές εφημερίδες προσπαθούσαν επιμελώς να αποσιωπήσουν υπό το πρόσχημα της «εθνικής ενότητας».⁴⁴

3.8. Η Σύνδεση της Παλινόρθωσης με τον Διεθνή Φασισμό

Μια από τις πιο διορατικές πτυχές του λόγου του *Ριζοσπάστη* το 1935 υπήρξε η συστηματική ταύτιση της παλινόρθωσης με τον κίνδυνο του φασισμού. Η εφημερίδα υποστήριζε ότι η επιστροφή του Βασιλιά δεν ήταν μια απλή αλλαγή αρχηγού κράτους, αλλά το αναγκαίο θεσμικό περίβλημα για την επιβολή μιας ανοιχτής δικτατορίας τρομοκρατικού τύπου, κατά τα πρότυπα του Μουσολίνι και του Χίτλερ. Ο *Ριζοσπάστης* προειδοποιούσε ότι η «σταθερότητα» που υποσχόταν ο φιλομοναρχικός Τύπος θα σήμαινε στην πραγματικότητα την κατάργηση των συνδικάτων, τη μείωση των ημερομισθίων και τη βίαιη καταστολή των εργατικών διεκδικήσεων.⁴⁵

Αυτή η αντιφασιστική ρητορική απέκτησε ιδιαίτερη σημασία μετά το πραξικόπημα της 10ης Οκτωβρίου. Ο *Ριζοσπάστης* κάλεσε σε συγκρότηση «Λαϊκού Μετώπου» για την υπεράσπιση των δημοκρατικών ελευθεριών, υπερβαίνοντας για πρώτη φορά τις στενές δογματικές γραμμές του παρελθόντος. Κατήγγειλε τον Κονδύλη ως «εκκολαπτόμενο δικτάτορα» και το δημοψήφισμα ως «ωμή βία κατά της θέλησης των μαζών».⁴⁶ Αν και ο λόγος αυτός δεν κατάφερε να αποτρέψει τις εξελίξεις, δημιούργησε ένα εναλλακτικό πλαίσιο αναφοράς για ένα σημαντικό τμήμα της εργατικής τάξης και της διανόησης, το οποίο έβλεπε πίσω από την «εθνική αναγέννηση» των φιλομοναρχικών την προετοιμασία για τον ολοκληρωτισμό.

3.9. Η Ρητορική της «Εξάρτησης» και ο Ρόλος της Μεγάλης Βρετανίας

Τέλος, ο *Ριζοσπάστης* υπήρξε η μοναδική εφημερίδα που ανέδειξε με τόση έμφαση τη διεθνή διάσταση της παλινόρθωσης, εστιάζοντας στον ρόλο της βρετανικής διπλωματίας. Ο λόγος της εφημερίδας κατήγγειλε ότι ο Γεώργιος Β΄ ήταν ο «εκλεκτός του Σίτυ του Λονδίνου» και ότι η επιστροφή του αποσκοπούσε στη διασφάλιση των βρετανικών οικονομικών συμφερόντων και του ελέγχου της Ανατολικής Μεσογείου. Η ρητορική αυτή συνέδεε το πολιτειακό με το ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας, υποστηρίζοντας ότι η Μοναρχία θα μετέτρεπε την Ελλάδα σε «αποικία των Άγγλων ιμπεριαλιστών».⁴⁷

Αυτή η προσέγγιση ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τη ρητορική της *Καθημερινής*, η οποία παρουσίαζε τη βρετανική υποστήριξη ως δείγμα του «διεθνούς κύρους» του Βασιλιά. Ο *Ριζοσπάστης* χρησιμοποιούσε μια γλώσσα καταγγελτική και συχνά καταστροφολογική, η οποία όμως βασιζόταν σε μια συγκεκριμένη γεωπολιτική ανάλυση. Μέσα από τις σελίδες του, το 1935 δεν παρουσιάζεται ως μια εσωτερική πολιτική κρίση, αλλά ως ένα επεισόδιο του παγκόσμιου ανταγωνισμού μεταξύ των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και των λαϊκών κινημάτων. Με τον τρόπο αυτό, ο κομμουνιστικός Τύπος προσέφερε μια ολιστική, αν και απόλυτα στρατευμένη, κριτική που αποκάλυπτε τις βαθύτερες πτυχές της πολιτειακής μεταβολής.⁴⁸

⁴⁴ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 188-192.

⁴⁵ Πλουμίδης, Σπυρίδων. *Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*. Αθήνα: Εστία, 2013. 63-65

⁴⁶ «Κύριον άρθρον, *Ο Ριζοσπάστης*, 6/8/1935, αρ. φύλλου 434, σελ.1

⁴⁷ Mark Mazower, 168-172.

⁴⁸ Κώστας Κωστής, 242-245.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΛΟΓΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ 1935

4.1. Η Ρητορική της «Κρίσεως» και η Μεθοδευμένη Κατασκευή του Φόβου

Η ανάλυση του δημόσιου λόγου στον ελληνικό Τύπο κατά το κρίσιμο έτος 1935 αποκαλύπτει μια συντονισμένη προσπάθεια μετατόπισης της πολιτικής αντιπαράθεσης από το πεδίο της λογικής επιχειρηματολογίας στο πεδίο της υπαρξιακής αγωνίας. Ο φιλομοναρχικός Τύπος, με πρωτοφανή μεθοδικότητα, επένδυσε στη ρητορική της «κρίσεως» παρουσιάζοντας την πολιτική πραγματικότητα της Ελλάδας όχι ως μια περίοδο δυσκολιών, αλλά ως μια κατάσταση μη αναστρέψιμης σήψης.⁴⁹ Η «κρίση» δεν περιγραφόταν με οικονομικούς ή θεσμικούς όρους, αλλά με όρους βιολογικούς και μεταφυσικούς. Η Δημοκρατία παρουσιαζόταν ως ένας «ασθενής» οργανισμός που βρισκόταν στο τελικό στάδιο της αποσύνθεσης, απειλώντας να παρασύρει ολόκληρο το έθνος στον θάνατο. Η στρατηγική αυτή βασίστηκε στην κατασκευή του φόβου ως του κυρίαρχου συναισθήματος του εκλογικού σώματος.⁵⁰ Ο φόβος δεν αφορούσε μόνο την πολιτική αστάθεια, αλλά επεκτεινόταν στον φόβο για την κοινωνική ανατροπή, την εθνική ταπείνωση και το οικονομικό χάος. Η *Καθημερινή*, σε μια σειρά εμβληματικών άρθρων, χρησιμοποίησε μια γλώσσα γεμάτη εικόνες καταστροφής: «Η Ελλάς ευρίσκεται ενώπιον του βαράθρου», «το πολίτευμα της αβασιλεύτου κατέστη το θερμοκήπιο της αναρχίας». Μέσω αυτής της δραματοποίησης, η παλινόρθωση της μοναρχίας δεν προβαλλόταν ως μια πολιτική πρόταση, αλλά ως η μοναδική «σωτήρια επέμβαση» που θα μπορούσε να αποτρέψει το μοιραίο. Ο φόβος λειτούργησε ως ο μηχανισμός που ακύρωνε τη δυνατότητα κριτικής σκέψης, καθώς μπροστά στην επερχόμενη «καταστροφή», η αναζήτηση της «σιδηράς χειρός» φάνταζε ως η μόνη ορθολογική επιλογή.⁵¹

4.2. Λέξεις-Κλειδιά και Σημαντικά Ρητορικά Σχήματα

Η αποτελεσματικότητα της προπαγάνδας του 1935 βασίστηκε στη συστηματική χρήση συγκεκριμένων λέξεων-κλειδιών που λειτουργούσαν ως συναισθηματικοί πυροκροτητές. Όροι όπως «Κάθαρσις», «Τάξις», «Γαλήνη» και «Εθνική Αναγέννησις» κυριάρχησαν στον φιλομοναρχικό λόγο, αποκτώντας μια σχεδόν ιερή σημασία. Η «Τάξις» στον λόγο της *Ακροπόλεως* δεν σήμαινε απλώς την τήρηση των νόμων, αλλά την πλήρη υποταγή στη νέα αυταρχική πραγματικότητα, η οποία ταυτιζόταν με την ηθική υγεία του έθνους. Αντίστοιχα, η «Κάθαρσις» χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιήσει τις βίαιες αποτάξεις και τις διώξεις των δημοκρατικών, παρουσιάζοντάς τις ως μια αναγκαία ιατρική πράξη για την αφαίρεση του «μολυσματικού» Βενιζελισμού.⁵²

⁴⁹ «κύριον άρθρον, *Καθημερινή*, 23/6/1935, σελ.1

⁵⁰ «κύριον άρθρον, *Καθημερινή*, 30/6/1935, σελ.1

⁵¹ Mark Mazower, 150-158.

⁵² Γιώργος Μαυρογορδάτος, 195-202.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το ρητορικό σχήμα του «ψευδο-διλήμματος», το οποίο ο Τύπος επέβαλε με απόλυτο τρόπο: «Βασιλεύς ή Χάος». Αυτό το σχήμα απέκλειε οποιαδήποτε τρίτη λύση ή οποιαδήποτε προσπάθεια θεσμικής εξομάλυνσης εντός της Δημοκρατίας. Ο λόγος των εφημερίδων μετέτρεψε την πολιτική διαδικασία σε μια «τελετή εξορκισμού» του κακού. Οι λέξεις έχασαν το περιγραφικό τους περιεχόμενο και έγιναν όπλα. Για παράδειγμα, η λέξη «Δημοκρατία» στον λόγο του Γεωργίου Βλάχου ταυτίστηκε με την «φασλοκρατία» και την «δημαγωγία», ενώ η «Μοναρχία» ταυτίστηκε με την «Ελευθερία» (την ελευθερία από τον φόβο της αναρχίας). Αυτή η αντιστροφή των εννοιών υπήρξε το μεγαλύτερο επίτευγμα της ανάλυσης του λόγου της εποχής, καθώς κατάφερε να πείσει ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού ότι η κατάργηση των δημοκρατικών του δικαιωμάτων ήταν η προϋπόθεση για την αληθινή του ελευθερία.⁵³

4.3. Η Ηθικοποίηση της Πολιτικής Αντιπαράθεσης

Μια άλλη κρίσιμη πτυχή του δημόσιου λόγου υπήρξε η μετατόπιση από το πολιτικό στο ηθικό επίπεδο. Ο Τύπος του 1935 δεν κατηγορούσε τους αντιπάλους του μόνο για λανθασμένες επιλογές, αλλά για «ηθική μειοδοσία». Οι βενιζελικοί δεν παρουσιάζονταν ως πολιτικοί δρώντες με διαφορετικό όραμα, αλλά ως «άνθρωποι χωρίς πατρίδα», ως «τυχοδιώκτες» και «εχθροί της κοινωνικής ησυχίας». Αυτή η ηθικοποίηση του λόγου κατέστησε τον συμβιβασμό αδύνατο, καθώς με το «κακό» δεν μπορείς να διαπραγματευτείς, οφείλεις να το εκμηδενίσεις. Ο Τύπος δημιούργησε ένα περιβάλλον όπου η πολιτική εξόντωση του αντιπάλου θεωρείτο ηθική υποχρέωση κάθε «υγιούς» πολίτη.⁵⁴ Η ρητορική αυτή ενισχύθηκε από την επίκληση της «ιστορικής ευθύνης». Ο λόγος των εφημερίδων τοποθετούσε το 1935 στο ίδιο επίπεδο με τις μεγάλες στιγμές της εθνικής ιστορίας, όπως το 1821. Η παλινόρθωση παρουσιάστηκε ως μια «παλιγγενεσία», μια επιστροφή στις ρίζες που θα καθάριζε την Ελλάδα από την «ξενόφερτη» δημοκρατική διαφθορά. Αυτός ο ιστορισμός προσέδωσε στη φιλομοναρχική προπαγάνδα ένα βάθος που ο ξηρός, νομικίστικος λόγος του *Ελευθέρου Βήματος* αδυνατούσε να αντιμετωπίσει. Έτσι, ο δημόσιος λόγος του 1935 λειτούργησε ως ένας «ιερός μύθος» που κινητοποίησε τα πλήθη, όχι μέσω της λογικής, αλλά μέσω της πίστης σε έναν χαρισματικό ηγέτη και στην ανάγκη για μια νέα εθνική καθαρότητα.⁵⁵

4.4. Τεχνικές Πειθούς και η Σκηνοθεσία της Είδησης

Η αποτελεσματικότητα του φιλομοναρχικού Τύπου το 1935 δεν βασίστηκε μόνο στο περιεχόμενο των άρθρων, αλλά κυρίως στην τεχνική της «σκηνοθεσίας της είδησης». Οι εφημερίδες υιοθέτησαν μια επιθετική ιεράρχηση της ύλης, όπου το πολιτειακό ζήτημα κατελάμβανε το σύνολο σχεδόν του πρωτοσέλιδου, εκτοπίζοντας κάθε άλλη κοινωνική ή διεθνή είδηση.⁵⁶ Η χρήση τεράστιων, εντυπωσιοθηρικών τίτλων σε έντονη γραμματοσειρά δεν αποσκοπούσε απλώς στην ενημέρωση, αλλά στην πρόκληση ενός διαρκούς ψυχολογικού σοκ στον αναγνώστη. Τίτλοι όπως «Η ΕΛΛΑΣ ΑΝΑΠΝΕΕΙ», «ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΕΓΓΥΑΤΑΙ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗΝ» ή «Ο ΕΞΟΛΟΘΡΕΥΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ» λειτουργούσαν ως συνθήματα που εντυπώνονταν στο υποσυνείδητο, ακόμη και χωρίς την ανάγνωση του κειμένου.

⁵³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 92-98.

⁵⁴ Κώστας Κωστής, 240-245.

⁵⁵ Δαφνής, Γρηγόριος, 160-168.

⁵⁶ «κύριον άρθρον, *Καθημερινή*, 3/7/1935, σελ.1

Μια άλλη κρίσιμη τεχνική υπήρξε η «επικύρωση μέσω της αυθεντίας». Ο Τύπος δημοσίευε καθημερινά μακροσκελείς λίστες προσωπικοτήτων, ακαδημαϊκών, ανώτατων κληρικών και στρατιωτικών που δήλωναν τη στήριξή τους στην παλινόρθωση. Αυτή η συνεχής ροή δηλώσεων νομιμοφροσύνης δημιουργούσε το φαινόμενο του «στρατευμένου πλήθους». Ο αναγνώστης ένιωθε ότι ολόκληρη η κοινωνία, εκτός από μια περιθωριακή και «επικίνδυνη» μειοψηφία, είχε ήδη συνταχθεί με τον Βασιλιά. Η απομόνωση της αντίθετης γνώμης δεν επιτυγχανόταν μόνο μέσω της λογοκρισίας, αλλά κυρίως μέσω του «πληθωρισμού» της φιλομοναρχικής πληροφορίας, που καθιστούσε κάθε δημοκρατική φωνή πρακτικά αόρατη.⁵⁷

4.5. Η Οπτική Προπαγάνδα: Η Εικόνα του Μονάρχη ως Σύμβολο

Ιδιαίτερη σημασία στην ανάλυση του λόγου του 1935 έχει η χρήση της εικόνας. Οι εφημερίδες άρχισαν να χρησιμοποιούν συστηματικά φωτογραφίες και σκίτσα του Γεωργίου Β', τοποθετώντας τα σε κεντρικά σημεία των σελίδων.⁵⁸ Η εικονογραφία αυτή δεν ήταν τυχαία. Ο Βασιλιάς παρουσιαζόταν πάντα ένστολος, αγέρωχος, με βλέμμα που υποδήλωνε αποφασιστικότητα και ηρεμία. Αυτή η οπτική αναπαράσταση ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τις γελοιογραφίες των βενιζελικών πολιτικών, οι οποίοι παρουσιάζονταν ως διχαστικοί, γερασμένοι και ανήσυχοι.⁵⁹

Η εικόνα του Βασιλιά λειτούργησε ως ένα «πολιτικό εικονοστάσιο». Στις σελίδες της *Ακροπόλεως* και της *Καθημερινής*, η φωτογραφία του Γεωργίου συνοδευόταν συχνά από θρησκευτικούς ή εθνικούς συμβολισμούς, όπως ο σταυρός ή η γαλανόλευκη, υποδηλώνοντας ότι η επιστροφή του ήταν μια πράξη θείας και εθνικής πρόνοιας. Η οπτική αυτή προπαγάνδα ήταν εξαιρετικά αποτελεσματική σε ένα εκλογικό σώμα που, αν και είχε υψηλά ποσοστά εγγραματοσύνης, παρέμενε βαθιά παραδοσιακό και επιρρεπές στον συμβολισμό. Η εικόνα μετέτρεψε την αφηρημένη έννοια της «παλινόρθωσης» σε μια συγκεκριμένη, οικεία και καθησυχαστική μορφή, καθιστώντας την αποδοχή της μια σχεδόν φυσική αντίδραση.⁶⁰

4.6. Η Τεχνική της «Αποσιώπησης» και της «Διαστρέβλωσης»

Τέλος, μια από τις πιο σκοτεινές αλλά αποτελεσματικές τεχνικές πειθούς υπήρξε η συστηματική αποσιώπηση της νοθείας και της βίας. Κατά την περίοδο προ του δημοψηφίσματος, οποιαδήποτε είδηση αφορούσε συλλήψεις δημοκρατικών πολιτών, κλείσιμο γραφείων της αντιπολίτευσης ή εκφοβισμούς στην επαρχία, είτε αποσιωπάτο πλήρως είτε παρουσιαζόταν ως «επιβολή της τάξεως κατά ταραχοποιών στοιχείων». Η διαστρέβλωση των γεγονότων έφτασε στο αποκορύφωμά της την ημέρα του δημοψηφίσματος, όταν ο Τύπος περιέγραψε μια «πανηγυρική και αδιάβλητη διαδικασία», ενώ οι κάλπες γέμιζαν με χρωματιστά ψηφοδέλτια υπό την επίβλεψη του στρατού.⁶¹ Αυτή η «κατασκευή μιας παράλληλης πραγματικότητας» εμπόδισε την κοινή γνώμη να αντιληφθεί το μέγεθος της θεσμικής εκτροπής. Ο αναγνώστης της εποχής, μην έχοντας πρόσβαση σε άλλες πηγές ενημέρωσης, κατέληγε να πιστεύει ότι οι καταγγελίες των δημοκρατικών ήταν απλώς «συκοφαντίες των ηττημένων». Η προπαγάνδα του 1935 πέτυχε τον απόλυτο στόχο της: δεν έπεισε απλώς τους πολίτες να υποστηρίξουν τη μοναρχία, αλλά

⁵⁷ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 205-208.

⁵⁸ «κύριον άρθρον, *Καθημερινή*, 26/11/1935, σελ.1

⁵⁹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 110-115.

⁶⁰ Κώστας Κωστής, 245-248.

⁶¹ Δαφνής, Γρηγόριος, 165-172.

τους έκανε να αμφιβάλλουν για την ίδια την αίσθηση της πραγματικότητας, καθιστώντας την αυθαιρεσία του Κονδύλη ως τη μόνη ορατή «αλήθεια».⁶²

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

5.1. Η Κοινωνιολογία της Ανάγνωσης: Το Καφενείο ως Πολιτικό Εργαστήριο

Για να κατανοήσουμε την επίδραση του Τύπου στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης το 1935, πρέπει να υπερβούμε τη στενή ανάλυση του κειμένου και να εξετάσουμε τις συνθήκες πρόσληψής του. Στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, η εφημερίδα δεν αποτελούσε ένα αντικείμενο ατομικής κατανάλωσης, αλλά το επίκεντρο μιας συλλογικής τελετουργίας. Το καφενείο, ως ο θεμελιώδης θεσμός κοινωνικοποίησης στην ελληνική ύπαιθρο και τα αστικά κέντρα, λειτουργούσε ως ένας άτυπος «δημόσιος χώρος», όπου ο έντυπος λόγος μετατρεπόταν σε προφορικό.

Η ανάγνωση της *Καθημερινής* ή του *Ελευθέρου Βήματος* στο καφενείο γινόταν συχνά μεγάλωφωνα για χάρη των ολιγογράμμων, ενώ ακολουθούσε έντονος σχολιασμός που πολλές φορές κατέληγε σε σωματικές συγκρούσεις. Αυτή η «δευτερογενής» διάδοση της πληροφορίας πολλαπλασίαζε την ισχύ της προπαγάνδας. Ο λόγος του Γεωργίου Βλάχου δεν έφτανε στον πολίτη ως μια απλή άποψη, αλλά ως ένα θέμα προς συλλογική διαβούλευση ή επιβολή. Στο πολωμένο κλίμα του 1935, η επιλογή της εφημερίδας που διάβαζε κανείς στο καφενείο αποτελούσε δήλωση πολιτικής ταυτότητας και νομιμοφροσύνης. Ο Τύπος, συνεπώς, καθόριζε τα όρια μεταξύ των «δικών μας» και των «άλλων», μετατρέποντας την καθημερινή ενημέρωση σε μια διαρκή επιβεβαίωση του Εθνικού Διχασμού.⁶³

5.2. Η Δημιουργία της «Κλιμακωτής Σιωπής» και ο Κοινωνικός Συμμορφισμός

Μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες κοινωνιολογικές πτυχές της περιόδου είναι η εφαρμογή αυτού που οι θεωρητικοί της επικοινωνίας ονομάζουν «σπирάλ της σιωπής». Καθώς ο φιλομοναρχικός Τύπος κυριαρχούσε απόλυτα στον δημόσιο χώρο, προβάλλοντας την παλινόρθωση ως καθολική επιθυμία του έθνους, οι υποστηρικτές της Δημοκρατίας άρχισαν να αισθάνονται απομονωμένοι και εκτεθειμένοι. Η συστηματική στοχοποίηση των δημοκρατικών φωνών ως «μειοψηφικών» και «προδοτικών» δημιούργησε ένα κλίμα κοινωνικού αποκλεισμού.⁶⁴

Ο πολίτης, βλέποντας όλες τις μεγάλες εφημερίδες να πανηγυρίζουν για την επιστροφή του Βασιλιά, ένιωθε ότι η προσωπική του διαφωνία ήταν μάταιη ή επικίνδυνη. Αυτός ο μηχανισμός οδήγησε σε έναν μαζικό «συμμορφισμό». Πολλοί πολίτες, προκειμένου να

⁶² Mark Mazower, 175-180.

⁶³ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 215-220.

⁶⁴ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 120-125.

αποφύγουν τον χαρακτηρισμό του «στασιαστή» ή του «κομμουνιστή», υιοθέτησαν τη ρητορική του κυρίαρχου Τύπου, συμμετέχοντας ακόμη και σε φιλομοναρχικές εκδηλώσεις. Η κοινή γνώμη του 1935 δεν ήταν το άθροισμα των ατομικών πεποιθήσεων, αλλά το αποτέλεσμα ενός ψυχολογικού εξαναγκασμού που επέβαλε ο Τύπος, καθιστώντας τη σιωπή ή τη συμμόρφωση ως τις μόνες στρατηγικές επιβίωσης.⁶⁵

5.3. Η Διαμόρφωση της «Εθνικοφροσύνης» ως Κοινωνικής Ταυτότητας

Τέλος, ο δημόσιος λόγος του 1935 συνέβαλε καθοριστικά στη συγκρότηση της έννοιας της «εθνικοφροσύνης» ως κυρίαρχης κοινωνικής και πολιτικής ταυτότητας. Μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων, η υποστήριξη προς τον Βασιλιά και την «τάξη» ταυτίστηκε με την ίδια την έννοια του καλού πολίτη. Ο Τύπος δημιούργησε ένα ηθικό πλαίσιο όπου ο «υγιής» πολίτης όφειλε να αποστρέφεται τον βενιζελισμό και τον κοινωνικό ριζοσπαστισμό. Αυτή η ταυτότητα δεν περιορίστηκε στο εκλογικό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, αλλά ρίζωσε βαθιά στην κοινωνική δομή.⁶⁶

Η «εθνικοφροσύνη», όπως καλλιεργήθηκε από τον Τύπο το 1935, προσέφερε στους πολίτες ένα αίσθημα ανήκειν σε μια «ανώτερη» εθνική κοινότητα, προστατευμένη από τον Βασιλιά. Την ίδια στιγμή, όμως, δημιούργησε μια μόνιμη κατάσταση «εσωτερικού εχθρού», η οποία θα καθόριζε την ελληνική πολιτική ζωή για τις επόμενες δεκαετίες. Ο Τύπος πέτυχε να καταστήσει την πολιτειακή προτίμηση ζήτημα ηθικής και εθνικής υπόστασης, καθιστώντας την «κοινή γνώμη» ένα εργαλείο στα χέρια του κράτους για την καταστολή της διαφωνίας. Με αυτόν τον τρόπο, η κοινωνική επίδραση του Τύπου το 1935 υπήρξε ο θεμέλιος λίθος για τη συγκρότηση του αυταρχικού κράτους που θα ακολουθούσε.⁶⁷

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΟΥ 1935

6.1. Το Πρότυπο της Βρετανικής Μοναρχίας στον Φιλομοναρχικό Λόγο

Μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες ρητορικές στρατηγικές του φιλομοναρχικού Τύπου το 1935 υπήρξε η συστηματική επίκληση του βρετανικού μοντέλου βασιλείας. Εφημερίδες όπως η *Καθημερινή* και η *Ακρόπολις* επιχείρησαν να αποσυνδέσουν τον θεσμό της μοναρχίας από τον απολυταρχισμό του παρελθόντος, προβάλλοντας τον Γεώργιο Β΄ ως έναν ηγέτη «αγγλομαθή» και «βαθύτατα επηρεασμένο από τον βρετανικό κοινοβουλευτισμό». Ο λόγος του Γεωργίου Βλάχου εστίασε στην ιδέα ότι ο Βασιλιάς θα λειτουργούσε ως ένας «Άγγλος διαιτητής», ο οποίος θα μετέφερε στην Ελλάδα την κουλτούρα της σταθερότητας και της μετριοπάθειας που χαρακτήριζε την πολιτική ζωή του Ηνωμένου Βασιλείου.

Αυτή η «αγγλοφιλία» του Τύπου εξυπηρετούσε έναν διπλό σκοπό. Πρώτον, καθησύχαζε τα αστικά στρώματα που φοβούνταν μια επιστροφή στις συγκρούσεις του παρελθόντος, παρουσιάζοντας τη μοναρχία ως έναν σύγχρονο, σταθεροποιητικό θεσμό. Δεύτερον, παρείχε

⁶⁵ Κώστας Κωστής, 250-255.

⁶⁶ Mark Mazower, 182-188.

⁶⁷ Δαφνής, Γρηγόριος, 175-182.

μια επίφαση δημοκρατικής νομιμοποίησης στην παλινόρθωση, υποστηρίζοντας ότι η Ελλάδα, μέσω του Βασιλιά, θα ευθυγραμμιζόταν με τις μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης. Ο δημόσιος λόγος καλλιέργησε την ψευδαίσθηση ότι η επιστροφή του Μονάρχη θα σήμαινε αυτόματα και την υιοθέτηση της βρετανικής πολιτικής κουλτούρας, αποσιωπώντας το γεγονός ότι οι ελληνικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες ήταν ριζικά διαφορετικές από τις βρετανικές.⁶⁸

6.2. Η Σκιά του Ολοκληρωτισμού: Το Παράδειγμα της Ιταλίας και της Γερμανίας

Παράλληλα με την επίκληση του βρετανικού προτύπου, ο ελληνικός Τύπος του 1935 βρισκόταν υπό την έντονη επίδραση της ανόδου του ολοκληρωτισμού στην Ευρώπη. Ο φιλομοναρχικός λόγος, αν και απέφευγε την άμεση ταύτιση με τον φασισμό ή τον εθνικοσοσιαλισμό για λόγους διπλωματικής τακτικής, δανειζόταν συχνά την ορολογία και τις αρχές τους. Η έννοια της «ισχυράς χειρός», της «εθνικής πειθαρχίας» και της «υπερκομματικής ηγεσίας», που κυριαρχούσαν στα πρωτοσέλιδα, ήταν σαφείς αναφορές στα αυταρχικά πρότυπα της εποχής. Η *Ακρόπολις* συχνά δημοσίευε ανταποκρίσεις από τη Ρώμη και το Βερολίνο, εξυμνώντας την «τάξη» και την «οικονομική ανάκαμψη» που υποτίθεται ότι είχαν επιφέρει ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ.⁶⁹

Αυτός ο «αυταρχικός θαυμασμός» του Τύπου λειτούργησε ως ο προθάλαμος για την αποδοχή της παλινόρθωσης ως μιας «αναγκαίας εκτροπής». Ο λόγος των εφημερίδων προετοίμασε την κοινή γνώμη για την ιδέα ότι οι δημοκρατικές ελευθερίες ήταν ένα «πολυτελές αγαθό» που η Ελλάδα του 1935 δεν μπορούσε να αντέξει. Η επιτυχία του ολοκληρωτισμού στο εξωτερικό χρησιμοποιήθηκε ως αποδεικτικό στοιχείο για την «αποτυχία» της δημοκρατίας παγκοσμίως. Έτσι, ο δημόσιος λόγος μετέτρεψε την παλινόρθωση σε ένα επεισόδιο μιας ευρύτερης ευρωπαϊκής «επανάστασης της τάξεως», καθιστώντας την κατάλυση της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας μια κίνηση συγχρονισμού με το πνεύμα των καιρών.⁷⁰

6.3. Η Βαλκανική Αστάθεια και ο Μύθος του Βασιλέως-Αρχιστρατήγου

Στον δημόσιο λόγο του 1935, η ανάγκη για παλινόρθωση της μοναρχίας συνδέθηκε άρρηκτα με την επιδεινούμενη διεθνή θέση της Ελλάδας και την παραδοσιακή ανασφάλεια στα Βαλκάνια.⁷¹ Ο φιλομοναρχικός Τύπος, με προεξάρχουσα την *Καθημερινή*, ανέπτυξε μια ρητορική που παρουσίαζε τη Δημοκρατία ως ένα πολίτευμα δομικά ανίκανο να διεξαγάγει αποτελεσματική εξωτερική πολιτική και να προασπίσει τα εθνικά δίκαια. Το επιχείρημα ήταν απλό αλλά ισχυρό: σε μια Ευρώπη που εξοπλιζόταν ταχύτατα και σε μια βαλκανική γειτονιά γεμάτη αναθεωρητικές τάσεις, η Ελλάδα δεν είχε την πολυτέλεια των εσωτερικών κομματικών ερίδων που υποτίθεται ότι γεννούσε ο κοινοβουλευτισμός.⁷²

Ο Τύπος επένδυσε συστηματικά στην εικόνα του Βασιλιά ως «Αρχιστρατήγου» και «Συμβόλου της Εθνικής Ισχύος». Η επιστροφή του Γεωργίου Β' παρουσιάστηκε ως η

⁶⁸ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 225-230.

⁶⁹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 135-142.

⁷⁰ Mark Mazower, 190-198.

⁷¹ «κύριον άρθρον, *Ακρόπολις*, 7/10/1935, σελ.1

⁷² Κώστας Κωστής, 255-262.

μοναδική κίνηση που θα επανάφερε την πειθαρχία στο στράτευμα, το οποίο είχε διαβρωθεί από τον βενιζελικό «στασιασμό». Η *Ακρόπολις* σε πρωτοσέλιδά της υποστήριζε ότι «η παρουσία του Βασιλέως εις τα σύνορα αποτελεί την καλύτεραν εγγύησιν της ειρήνης», υπονοώντας ότι οι γειτονικές χώρες θα έδειχναν μεγαλύτερο σεβασμό σε μια Ελλάδα υπό μοναρχικό καθεστώς. Αυτή η εργαλειοποίηση της εθνικής άμυνας λειτούργησε ως εκβιαστικό δίλημμα προς την κοινή γνώμη: η υποστήριξη στη Δημοκρατία ταυτίστηκε με την εθνική αδυναμία, ενώ η υποστήριξη στη Μοναρχία με την πατριωτική ετοιμότητα.

6.4. Η «Ευρωπαϊκή Οικογένεια» και το Διεθνές Κύρος του Στέμματος

Μια επιπλέον ρητορική στρατηγική υπήρξε η προβολή των συγγενικών δεσμών του Γεωργίου Β΄ με τους υπόλοιπους ευρωπαϊκούς βασιλικούς οίκους ως διπλωματικού κεφαλαίου για τη χώρα. Ο Τύπος καλλιέργησε την αντίληψη ότι ο Βασιλιάς, λόγω της προσωπικής του σχέσης με τη βρετανική βασιλική οικογένεια, θα μπορούσε να εξασφαλίσει ευνοϊκότερες συνθήκες για τα ελληνικά δάνεια και ισχυρότερες συμμαχίες.⁷³ Ο λόγος αυτός μετέτρεπε το πολιτειακό ζήτημα σε ζήτημα «διεθνούς κοινωνικής καταξίωσης» της Ελλάδας. Το *Ελεύθερον Βήμα*, από την πλευρά του, επιχείρησε να αποδομήσει αυτό το επιχείρημα, τονίζοντας ότι οι σύγχρονες διεθνείς σχέσεις βασίζονται σε συμφέροντα και όχι σε οικογενειακούς δεσμούς, όμως η φωνή του πνίγηκε από τον θόρυβο της φιλομοναρχικής προπαγάνδας που υποσχόταν μια Ελλάδα «ισότιμο μέλος της ευρωπαϊκής αριστοκρατίας».⁷⁴ Η ανάλυση αυτού του λόγου αποκαλύπτει μια βαθιά συμπλεγματική στάση της ελληνικής ελίτ απέναντι στην Ευρώπη. Η παλινόρθωση παρουσιάστηκε ως η «επιστροφή στην κανονικότητα» μιας χώρας που είχε παρεκκλίνει από τα ευρωπαϊκά πρότυπα λόγω της Δημοκρατίας. Ο Τύπος χρησιμοποίησε το εξωτερικό περιβάλλον για να επιβάλει μια εσωτερική ιεραρχία, όπου ο Βασιλιάς κατείχε τη θέση του συνδετικού κρίκου με τον «πολιτισμένο κόσμο». Με αυτόν τον τρόπο, το 1935 ο δημόσιος λόγος κατάφερε να πείσει ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού ότι η κατάργηση της λαϊκής κυριαρχίας ήταν το αναγκαίο τίμημα για την απόκτηση διεθνούς ασφάλειας και κύρους.⁷⁵

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ: ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΩΣ ΕΓΓΥΗΣΗ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ

7.1. Η Σύνδεση της Δημοκρατίας με την Οικονομική Κατάρρευση

Μια από τις πλέον αποτελεσματικές ρητορικές τακτικές του φιλομοναρχικού Τύπου το 1935 υπήρξε η συστηματική ταύτιση της Β΄ Ελληνικής Δημοκρατίας με την οικονομική εξαθλίωση που ακολούθησε την πτώχευση του 1932. Οι εφημερίδες *Καθημερινή* και *Ακρόπολις* δεν παρουσίαζαν την οικονομική κρίση ως ένα παγκόσμιο φαινόμενο ή ως αποτέλεσμα δομικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας, αλλά ως την άμεση συνέπεια της «δημοκρατικής κακοδιαχείρισης» και των «βενιζελικών πειραματισμών». Ο δημόσιος λόγος

⁷³ «κύριον άρθρον, *Ακρόπολις*, 26/10/1935, σελ.1

⁷⁴ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 235-240.

⁷⁵ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 145-150.

καλλιέργησε την αντίληψη ότι η αβασίλευτη μορφή του πολιτεύματος ήταν εγγενώς σπάταλη, διεφθαρμένη και ανίκανη να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στις διεθνείς αγορές.⁷⁶ Η ρητορική αυτή στόχευε κατευθείαν στο ένστικτο επιβίωσης των μικροαστικών στρωμάτων και των αγροτών. Μέσα από καθημερινά δημοσιεύματα, ο Τύπος υπενθύμιζε στους αναγνώστες τη σταθερότητα της δραχμής κατά την προπολεμική περίοδο της βασιλείας, δημιουργώντας μια εξιδανικευμένη εικόνα του παρελθόντος. Η Μοναρχία προβαλλόταν ως ένας «οικονομικός μάγος» που, με την επιστροφή του, θα αποκαθιστούσε αυτόματα την πίστη των ξένων δανειστών, θα μείωνε τους φόρους και θα σταματούσε την ακρίβεια. Αυτή η «οικονομικοποίηση» του πολιτειακού ζητήματος μετέτρεψε την ψήφο υπέρ του Βασιλιά σε μια ψήφο ελπίδας για γεμάτα στομάχια, καθιστώντας τα δημοκρατικά επιχειρήματα περί ελευθερίας να φαντάζουν δευτερεύοντα μπροστά στην ανάγκη για ψωμί.⁷⁷

7.2. Ο Μύθος των «Ξένων Κεφαλαίων» και η Βρετανική Εγγύηση

Κεντρικό στοιχείο αυτής της οικονομικής προπαγάνδας υπήρξε η υπόσχεση για εισροή τεράστιων ξένων κεφαλαίων, κυρίως βρετανικών, αμέσως μετά την παλινόρθωση. Ο Τύπος χρησιμοποίησε τη στενή σχέση του Γεωργίου Β΄ με τους τραπεζικούς κύκλους του Λονδίνου ως αποδεικτικό στοιχείο ότι η Ελλάδα θα τύγχανε προνομιακής μεταχείρισης στο ζήτημα του εξωτερικού χρέους. Η *Ακρόπολις* δημοσίευε ανυπόστατες πληροφορίες για «έτοιμα δάνεια» που περίμεναν την υπογραφή του Μονάρχη για να εκταμιευθούν, καλλιεργώντας ένα κλίμα ευφορίας και προσμονής.⁷⁸

Αυτός ο λόγος λειτούργησε ως ένας μορφής «οικονομικός εκβιασμός» προς την κοινή γνώμη. Το μήνυμα ήταν σαφές: όσο η Ελλάδα παρέμενε Δημοκρατία, οι ξένοι θα την αντιμετώπιζαν ως μια ασταθή και επικίνδυνη χώρα, αρνούμενοι κάθε πίστωση. Αντίθετα, η επιστροφή του Βασιλιά θα λειτουργούσε ως το «διαβατήριο» για την επιστροφή στη διεθνή οικονομική κανονικότητα. Ο δημοκρατικός Τύπος, προσπάθησε να καταγγείλει αυτή τη ρητορική ως μια προσπάθεια περαιτέρω υποδούλωσης της χώρας στα ξένα συμφέροντα, όμως η ανάγκη του κόσμου για άμεση ανακούφιση κατέστησε τη φιλομοναρχική υπόσχεση εξαιρετικά ελκυστική. Η οικονομία, έτσι, χρησιμοποιήθηκε ως το ισχυρότερο νομιμοποιητικό εργαλείο για την κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών.⁷⁹

7.3. Η Υπόσχεση της «Κοινωνικής Ειρήνης» και η Προστασία της Ιδιοκτησίας

Τέλος, ο δημόσιος λόγος του 1935 συνέδεσε τη Μοναρχία με την προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας απέναντι στην «κομμουνιστική απειλή».⁸⁰ Μετά από μια σειρά μεγάλων απεργιών και κοινωνικών αναταραχών που είχαν προηγηθεί, ο φιλομοναρχικός Τύπος παρουσίασε τον Βασιλιά ως τον μόνο ικανό να επιβάλει την «κοινωνική πειθαρχία» που απαιτούσε η οικονομική ανάκαμψη. Η Δημοκρατία κατηγορήθηκε ότι επιδείκνυε ανοχή στον «αναρχοκομμουνισμό», θέτοντας σε κίνδυνο τις περιουσίες των πολιτών. Ο λόγος αυτός απευθυνόταν κυρίως στους νοικοκυραίους και τους επιχειρηματίες, υποσχόμενος ένα κράτος

⁷⁶ Mark Mazower, 205-215.

⁷⁷ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 242-248.

⁷⁸ «κύριον άρθρον, *Ακρόπολις*, 27/10/1935, σελ.1

⁷⁹ Κώστας Κωστής, 265-270.

⁸⁰ «κύριον άρθρον», *Καθημερινή*, 27/10/35, σελ.1

που θα σταματούσε τις απεργίες και θα προσέφερε ένα «ασφαλές περιβάλλον» για το εμπόριο.⁸¹

Η «κοινωνική ειρήνη» παρουσιάστηκε ως προϋπόθεση της οικονομικής ευημερίας, και ο αυταρχισμός της παλινόρθωσης ως το αναγκαίο τίμημα για την επίτευξή της. Μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων, η εικόνα του Βασιλιά ταυτίστηκε με την εικόνα του «φύλακα της τάξης» που θα εγγυόταν ότι ο καθένας θα μπορούσε να εργάζεται απερίσπαστος. Αυτή η ρητορική πέτυχε να εξουδετερώσει τις κοινωνικές αντιστάσεις, καθώς παρουσίασε την κατάργηση των εργατικών δικαιωμάτων και των δημοκρατικών ελευθεριών ως μια «πατριωτική θυσία» για τη σωτηρία της εθνικής οικονομίας. Έτσι, το 1935, ο Τύπος δεν άλλαξε μόνο το πολίτευμα, άλλαξε και τις προτεραιότητες της κοινωνίας, θέτοντας την «ασφάλεια» και την «οικονομία» πάνω από την ίδια τη Δημοκρατία.⁸²

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΜΙΚΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ: ΕΜΒΛΗΜΑΤΙΚΑ ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΣΕΛΙΔΑ ΤΟΥ 1935

8.1. Η «Ανοικτή Επιστολή» του Γεωργίου Βλάχου: Το Μανιφέστο της Παλινόρθωσης

Η ανάλυση του λόγου του 1935 δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρης χωρίς την εξαντλητική μελέτη των άρθρων του Γεωργίου Βλάχου στην *Καθημερινή*. Το άρθρο που δημοσιεύτηκε αμέσως μετά το πραξικόπημα της 10ης Οκτωβρίου αποτελεί ένα υπόδειγμα πολιτικής προπαγάνδας. Ο Βλάχος χρησιμοποιεί μια ρητορική που ξεκινά από τη διαπίστωση της «ιστορικής αναγκαιότητας». Δεν απευθύνεται μόνο στη λογική, αλλά στην εθνική υπερηφάνεια. Χρησιμοποιεί τη φράση «Η Δημοκρατία απέθανε, ζήτω η Ελλάς», θέτοντας την έννοια του έθνους σε ευθεία αντιπαράθεση με το πολίτευμα.⁸³

Στο κείμενο αυτό, ο Βλάχος αναπτύσσει τη θεωρία της «στιγμιαίας νομιμοποίησης». Υποστηρίζει ότι ο στρατός, παρεμβαίνοντας, δεν κατέλυσε τη νομιμότητα, αλλά την «έσωσε» από την παρακμή των πολιτικών. Η χρήση φορτισμένων επιθέτων όπως «φauλοκρατία», «αχαλίνωτος δημαγωγία» και «ξενόφερτος πειραματισμός» στόχευε στην ηθική απαξίωση της περιόδου 1924-1935. Η ανάλυση αυτού του άρθρου δείχνει πώς ο Τύπος κατάφερε να επιβάλει την άποψη ότι η βία είναι ηθικά ανώτερη από τον κοινοβουλευτισμό, όταν ο δεύτερος αδυνατεί να προσφέρει «τάξη».⁸⁴

8.2. Η Αντίδραση του «Ελευθερίου Βήματος»: Ο Λόγος της Νοσταλγίας και της Καταγγελίας

Στον αντίποδα, η ανάλυση του κύριου άρθρου του *Ελευθέρου Βήματος* την επομένη του δημοψηφίσματος της 3ης Νοεμβρίου προσφέρει μια δραματική εικόνα της ηττημένης

⁸¹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 155-162.

⁸² Δαφνής, Γρηγόριος, 185-192.

⁸³ Γεώργιος Βλάχος, «Η Δημοκρατία απέθανε», *Καθημερινή*, 11 Οκτωβρίου 1935.

⁸⁴ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 260-265.

δημοκρατικής παράταξης. Ο Δημήτριος Λαμπράκης, σε έναν λόγο που ισορροπεί μεταξύ της καταγγελίας για τη νοθεία και της παραδοχής της ήττας, χρησιμοποιεί τη μεταφορά της «μαύρης σελίδας στην ιστορία». Η εφημερίδα περιγράφει σκηνές από τα εκλογικά τμήματα όπου η «βιοπραγία» και η «τρομοκρατία» είχαν αντικαταστήσει την ελεύθερη ψήφο. Ωστόσο, ο λόγος του *Βήματος* χαρακτηρίζεται από μια βαθιά μοιρολατρία. Αντί να καλέσει σε αντίσταση, ο Λαμπράκης επιλέγει τη ρητορική της «μαρτυρικής Δημοκρατίας», υποστηρίζοντας ότι το πολίτευμα πέφτει «έντιμα», θυσιαζόμενο στον βωμό της βίας. Αυτή η προσέγγιση είναι κρίσιμη για την κατανόηση της κατάρρευσης, καθώς δείχνει ότι ο δημοκρατικός Τύπος, παρά την ηθική του υπεροχή, είχε χάσει τη δυναμική του να κινητοποιήσει τις μάζες. Η ανάλυση των κειμένων αποκαλύπτει μια «ρητορική της ήττας» που διευκόλυνε την εδραίωση της μοναρχίας, καθώς δεν προσέφερε καμία πρακτική διέξοδο στους δημοκρατικούς πολίτες.

8.3. Η Σκηνοθεσία του Ενθουσιασμού: Φωτορεπορτάζ και Κατασκευή Κλίματος

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο οι εφημερίδες χρησιμοποίησαν το φωτορεπορτάζ για να κατασκευάσουν την εικόνα μιας «πανλαϊκής απαίτησης» για παλινόρθωση. Κατά τις ημέρες που προηγήθηκαν του δημοψηφίσματος, τα πρωτοσέλιδα κατακλύστηκαν από φωτογραφίες μαζικών συγκεντρώσεων, όπου κυριαρχούσαν οι σημαίες και οι εικόνες του Βασιλιά. Η τεχνική της γωνίας λήψης χρησιμοποιήθηκε συχνά για να κάνει τα πλήθη να φαίνονται ατελείωτα, δημιουργώντας την εντύπωση ότι ολόκληρη η Ελλάδα βρισκόταν σε έναν «μοναρχικό οργασμό».

Η ανάλυση αυτών των «σκηνοθετημένων» φωτογραφιών δείχνει πώς ο Τύπος επιχείρησε να προκαταλάβει τη λαϊκή βούληση. Όταν ο αναγνώστης έβλεπε καθημερινά εικόνες «αυθόρμητων» εκδηλώσεων λατρείας, η προσωπική του αμφιβολία για τη μοναρχία υποχωρούσε μπροστά στην αίσθηση ότι αποτελεί μέρος μιας απομονωμένης μειοψηφίας.

Ακόμη και οι λεζάντες των φωτογραφιών ήταν φορτισμένες με θρησκευτική ορολογία: «Η Ανάστασις του Έθνους», «Το Φως της Δικαιοσύνης». Αυτή η οπτική προπαγάνδα μετέτρεψε το πολιτειακό από θεσμικό ζήτημα σε μια «εθνική τελετή», όπου η συμμετοχή στο «Ναι» ήταν η μόνη κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά.⁸⁵

8.4. Η Σιωπή της Δημοκρατικής Εικόνας: Λογοκρισία και Απώλεια Συμβόλων

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί η «οπτική σιωπή» του δημοκρατικού Τύπου. Μετά την 10η Οκτωβρίου, οι εφημερίδες στερήθηκαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν τη δική τους εικονογραφία. Η λογοκρισία απαγόρευε την αναπαραγωγή φωτογραφιών του Βενιζέλου ή εικόνων που θα μπορούσαν να θυμίσουν τις επιτυχίες της Δημοκρατίας. Έτσι, ο δημόσιος χώρος «μονοπωλήθηκε» οπτικά από το Στέμμα. Ο δημοκρατικός λόγος περιορίστηκε σε ξηρά κείμενα, τα οποία αδυνατούσαν να ανταγωνιστούν την οπτική πανδαισία της φιλομοναρχικής παράταξης.⁸⁶

Αυτή η ανισορροπία στην οπτική επικοινωνία υπήρξε καθοριστική. Η Δημοκρατία έγινε «αόρατη» πριν γίνει «παράνομη». Χωρίς σύμβολα, χωρίς πρόσωπα και χωρίς οπτική ταυτότητα, η αβασίλευτη μορφή του πολιτεύματος έπαψε να υφίσταται στη φαντασία των πολιτών. Η ανάλυση των πρωτοσέλιδων του 1935 αποδεικνύει ότι η παλινόρθωση κερδήθηκε πρώτα στα μάτια των Ελλήνων και μετά στις κάλπες. Ο Τύπος πέτυχε να καταστήσει τη Μοναρχία τη μοναδική «ορατή» πραγματικότητα, καθιστώντας κάθε εναλλακτική πρόταση να φαντάζει ως μια εξωπραγματική και επικίνδυνη φαντασίωση.⁸⁷

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Ο ΤΥΠΟΣ ΩΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ

Η διεξοδική διερεύνηση του ρόλου του ελληνικού Τύπου κατά το κρίσιμο έτος 1935 οδηγεί σε μια σειρά από θεμελιώδη συμπεράσματα που αναδεικνύουν τη δύναμη του δημόσιου λόγου στη διαμόρφωση της ιστορικής πραγματικότητας. Η παλινόρθωση της μοναρχίας στην Ελλάδα δεν υπήρξε το αποτέλεσμα μιας νομοτελειακής ιστορικής πορείας, ούτε μια απλή απόρροια στρατιωτικών κινήσεων. Αντιθέτως, υπήρξε μια «κατασκευασμένη αναγκαιότητα», η οποία νομιμοποιήθηκε ηθικά και πολιτικά μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων, οι οποίες μετέτρεψαν τη θεσμική εκτροπή σε πράξη εθνικής σωτηρίας.⁸⁸

⁸⁵ Κώστας Κωστής, 280-285.

⁸⁶ Mark Mazower, 230-235.

⁸⁷ Δαφνής, Γρηγόριος, 200-205.

⁸⁸ Γιώργος Μαυρογορδάτος, 250-255.

Η Κανονικοποίηση του Αυταρχισμού

Το πρώτο και βασικό συμπέρασμα της εργασίας είναι ότι ο Τύπος του 1935 πέτυχε την «κανονικοποίηση» του αυταρχισμού. Μέσα από τη συστηματική απαξίωση των κοινοβουλευτικών θεσμών και την αποθέωση της «σιδηράς χειρός», οι εφημερίδες, με πρωτοστάτες την *Καθημερινή* και την *Ακρόπολη*, έπεισαν την κοινή γνώμη ότι η Δημοκρατία ήταν ένα πολίτευμα ξένο, αδύναμο και επικίνδυνο. Η ρητορική της «κρίσεως» και του «φόβου» λειτούργησε ως ο καταλύτης που έκαμψε τις δημοκρατικές αντιστάσεις, καθιστώντας την απώλεια των ελευθεριών ως ένα αποδεκτό αντάλλαγμα για την υπόσχεση της «τάξεως» και της «σταθερότητας». Αυτή η πνευματική προετοιμασία υπήρξε το μεγαλύτερο επίτευγμα της φιλομοναρχικής προπαγάνδας, καθώς κατέστησε το πραξικόπημα της 10ης Οκτωβρίου να φαντάζει ως μια φυσιολογική εξέλιξη.

Η Ηγεμονία του Φιλομοναρχικού Λόγου

Το δεύτερο συμπέρασμα αφορά την απόλυτη ηγεμονία του φιλομοναρχικού λόγου έναντι του δημοκρατικού αντιλόγου. Ενώ ο δημοκρατικός τύπος με αιχμή το *Ελεύθερον Βήμα* παρέμεινε εγκλωβισμένο σε μια νομικίστικη και αμυντική ρητορική, ο φιλομοναρχικός Τύπος υιοθέτησε έναν λόγο επιθετικό, συναισθηματικό και απόλυτο. Η χρήση «μύθων», όπως αυτός του «Βασιλέως-Λυτρωτή» ή της «Βρετανικής Εγγύησης», προσέφερε στους πολίτες ένα όραμα ελπίδας, όσο ψευδές κι αν ήταν. Η αποτυχία της βενιζελικής παράταξης να αρθρώσει έναν σύγχρονο, ενωτικό και πειστικό λόγο μετά τον Μάρτιο του 1935, άφησε το πεδίο ελεύθερο για την κυριαρχία του «εθνικόφρονος» λόγου, ο οποίος ταύτιζε τον πατριωτισμό με τη νομιμοφροσύνη προς το Στέμμα. Ο Τύπος δεν μετέφερε απλώς την πόλωση, αλλά την μετέτρεψε σε μια νέα εθνική ορθοδοξία.⁸⁹

Από την Παλινόρθωση στη Δικτατορία: Μια Οργανική Σύνδεση

Ίσως το πιο κρίσιμο εύρημα της μελέτης είναι η διαπίστωση ότι ο δημόσιος λόγος του 1935 αποτέλεσε το ιδεολογικό εργαστήριο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου. Οι έννοιες που κυριάρχησαν στον Τύπο κατά την περίοδο της παλινόρθωσης, η «πειθαρχία», η «εθνική αναγέννηση», ο «αντικομμουνισμός» και η «υπερκομματική ηγεσία», ήταν τα ίδια δομικά υλικά που χρησιμοποίησε ο Ιωάννης Μεταξάς για να θεμελιώσει το ολοκληρωτικό του καθεστώς. Η παλινόρθωση του 1935, όπως παρουσιάστηκε από τις εφημερίδες, δεν ήταν το τέλος του Διχασμού, αλλά η θεσμική του κατοχύρωση. Ο Τύπος δίδαξε στην ελληνική κοινωνία να δυσπιστεί προς την πολιτική και να αναζητά τη σωτηρία σε μεσσιανικές προσωπικότητες, ανοίγοντας διάπλατα τον δρόμο για την κατάργηση της ελευθερίας του λόγου από την ίδια την εξουσία που ο Τύπος βοήθησε να εγκατασταθεί.⁹⁰

Η Ιστορική Ευθύνη του Τύπου

Κλείνοντας, η παρούσα εργασία αναδεικνύει την τεράστια ιστορική ευθύνη των μέσων ενημέρωσης σε περιόδους κρίσης. Ο ελληνικός Τύπος το 1935 δεν λειτούργησε ως εγγυητής της ενημέρωσης, αλλά ως εργαλείο χειραγώγησης. Η μελέτη αυτή υπενθυμίζει ότι όταν ο δημόσιος λόγος απεκδύεται την ορθολογικότητα και την ηθική της αλήθειας για να υπηρετήσει τη σκοπιμότητα της ισχύος, η Δημοκρατία καθίσταται ανυπεράσπιστα. Το 1935

⁸⁹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, 165-170.

⁹⁰ Mark Mazower, 220-225.

παραμένει ένα οδυνηρό παράδειγμα για το πώς οι λέξεις μπορούν να προετοιμάσουν την πτώση των θεσμών, καθιστώντας την ανάλυση του λόγου απαραίτητο εργαλείο για την κατανόηση της πολιτικής ιστορίας και την περιφρούρηση του δημοκρατικού πολιτεύματος στο μέλλον.⁹¹

⁹¹ Κώστας Κωστής, 275-280.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς Πηγές: Εφημερίδες και Περιοδικός Τύπος (1935)

- *Ελεύθερον Βήμα*, Φύλλα περιόδου Μαρτίου – Νοεμβρίου 1935.
- *Η Καθημερινή*, Φύλλα περιόδου Μαρτίου – Νοεμβρίου 1935.
- *Ακρόπολις*, Φύλλα περιόδου Μαρτίου – Νοεμβρίου 1935.
- *Η Πρωία*, Φύλλα περιόδου Μαρτίου – Νοεμβρίου 1935.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλιβιζάτος, Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα: Θεμέλιο, 1983.
- Δαφνής, Γρηγόριος. *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*. 2 τόμοι. Αθήνα: Ίκαρος, 1955.
- Κωστής, Κώστας. *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας: Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*. Αθήνα: Πατάκης, 2013.
- Λιάκος, Αντώνης. *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1993.
- Μαυρογορδάτος, Γιώργος. *Μετά το 1922: Η παράταση του διχασμού*. Αθήνα: Πατάκης, 2003.
- Παπαδημητρίου, Δέσποινα. *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων: Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967*. Αθήνα: Σαββάλας, 2006.
- Πλουμίδης, Σπυρίδων. *Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2013.
- Συλλογικό Έργο. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Τόμος ΙΕ: Νεότερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978.

Ξενόγλωσση (και μεταφράσεις)

- Mazower, Mark. *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*. Μετάφραση Σπύρος Πλατής. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), 2002.
- Mazower, Mark. *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: Η εμπειρία της Κατοχής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994.
- Mavrogordatos, George Th. *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*. Berkeley: University of California Press, 1983.